

I. Ferencz.

(1792. mart. 1–1835. mart. 1.)

I.

Egy kis korrajz. Erdély s főleg Kolozsvár ez időben.

II. Leopold 1792. mart. 1-én meghalt, legnagyobb fia, I. Ferencz lépett a trónra. Erdély a hűségesküt, miután a leopoldi diplomát ünnepélyesen kiadák, az aug. 21-ki hongyülésen letette. ¹⁾

Mikor trónra lépett, a francia forradalom szélsőségei tetőpontjukon álltak. A hatalom már a jacobinusok kezében volt, XVI. Lajos már be volt fogva. A francia új eszmék tüze, mint annyi röppentyű pattogott el Európa felett.

Az udvar minden erejét megfeszíté, hogy ez eszméknek utját állja. II. Leopold már 1792. febr. 19-én Poroszországgal ellene szövetséget kötött vala: I. Ferencz szintén nyomdokába lépett.

A magyar nemzet még mind a multban élt, jövőjét folyvást a multból akarta kifejteni: aristocraticus hajlamainál fogva a francia democraticus forradalommal nem sympatirozott, hatása a nemzetre alig látszott.

A nemzetiség, melyet a középrendnél a deák, a fensőbb osztálynál a német nyelv nyomott vala el, mégis ébredezni kezdett. Felébredt a vágy a codificatio terén a latin nyelvet a magyarral kicserélni.

A reformok, anyagi haladás utáni vágy keveseket lelkesített, mutatják a systematica deputatiok halomra nyomtatott dolgozatai, melyek anyagi kérdéseink mezején a harminczadok

¹⁾ Erd. Diet. végz. 252.

és közlekedési eszközeink szabályozásán túl nem hatoltak; a jog és alkotmány terén pedig hiányzott a szélesebb látkör, a nemzetet még mind csak a nemességben láták; felülről követelték az igazságot, de alá felé igazságos lenni még kevésnek jutott eszébe; az „egyenlő jogok, egyenlő terhek” ma már életbe lépett tanának egy apostola se mutatkozott még.

A nemesség, mely római patriciusi fogalmak szerint, a földmivelésen túl, más magához illő foglalkozást nem ismert: az ipar és kereskedelem iránti előítéleteiből itt kezd kibontakozni. De a kibontakozásra semmi eszköz, a közlekedési eszközök, pénztézetek, anyagi térre készítő tanodák teljes hiányával vagyunk.

Az országban rakott ut majd sehol. Utak, fogadók ez időben kezdenek épülni. A kapuk minden utasnak tárva. A családi élet roppant egyszerű, a patriárkális viszonyok még teljerejökben tarták magokat.

A nép és földesur közti viszony, csak is a jobbágy szabadköltözhetése kimondásával lazult; de azért a földes ur még mind a nép urának érzi magát. A galambbugos ősnemesi kapu, a jus gladii e jelvényének tekintélye még áll: pár tized előtt egy nemes ember, mert jus gladiit gyakorolt, perbe vonatott. A jobbágy és majorsági föld elkülönítésére senki sem gondolt. Nem gondoltak arra, hogy az idő folyamában erők fejlenek, miket szabályozni, igények, miket ki kell elégíteni, s hogy a népet örök kiskorúságba tartani nem lehet.

Szóval ez időig Erdély sajátos politikát követett, melynek basisa az elszigeteltség; mely kedvező volt a földbirtoknak, ellenben a polgáreleget, polgári érdekeket, a városok, ipar és kereskedelem fejlődését meglehetősen háttérbe szorítá.

Minden suly a megyékre volt fektetve. A városok megjelentek az országgyűléseken, minden város szavazott, nem mint Magyarországon, hol az összes városoknak volt egy szavazata. De azért a polgárságnak nyomatóka nem volt, az értelmiség és pénz, hatalmát még nem bírta éreztetni.

Az ország kipótolhatlan kárára egy városunk, még Kolozsvár, a későbbi középpont se fejlődhetett ki.

Mikor a gubernium 1791-ben Kolozsvárra átjött, szerény, mondhatni kis város vala, mely a maihoz távol sem

hasonlita. Minthogy Erdély több városai még hátrább álltak, nem felesleges némelyeket megjegyeznünk.

Ez időben a kövezet-, utczavilágításról szó sincs, kövezni e század elején kezdtek, a világítás, a harmadik tizedben kezdődött.

A piacon csak itt-ott egy-egy emeletes ház, azok is a napjainkra lejött utczára elényuló zsendely fedelekkel. A külső-monostor-, külső-tordautcza még csak majorokból állott.

Sétatér nincs. A későbbi diszkertek később keletkeztek. Az első népkert, az ugynevezett Haller-kert ekkor alapul, s később nyilik meg.

A piacon, hol most a Bánfi-palota emelkedik, a vásárosok marha kieresztő helye volt; a nagy templom körül több fabodé, s temető nyomai; a várda a tordautcza nyugoti szögletén volt, fűzfa lombozattal.

A fényezésnek még semmi nyoma. Négy-öt kereskedő az egész városon, kik singesek és fűszeresek is egyszersmind. Az első könyvkereskedés e század elején alapított.

A városon alig négy-öt főuri család. A városi tisztviselő délelőtt a tanácsban ült, délután gazdasága után látott. A nők még bekötött fővel, vagy főkötösen, a leányok kétfelé font hajjal, csizma- vagy sarkas papucsban, s ezüst kapcsos posztómentésen és mellrevalósan jártak. Az uri asszonyok selyem vagy posztó szoknyásan, bársony mellrevalóval, mindig sarkas papucscsal, mint különböztető jellel. A divatot még nem ismerték. Az igények a jövedelmen nem szárnyaltak még tul. A házi és családi élet birta még árkádiai zamatát.

Az első vendéglő, a Biasini-vendéglő alapja, ez időben nyilik.

A színház, s egyéb intézetek mind ez időben keletkeztek. Szóval, még mindenben meg volt a régi magyaros jelleg. A nagyvárosiasság, az idegen izlés és kultura tarkasága, mind később vette kezdetét.

És ez így volt az egész Erdélyben.

A XVIII. századot elaludtuk, s mikor a XIX. század fénysugarai felébresztettek, az elmulasztások és teendők egész halmaza állt a helyzetet felfogni biró munkás előtt.

Az alkotmányunkérti küzdelem a kevés jobb erőt is felémészté.

II.

A francia forradalom. Martinovicsék. Nyelvmivelő társaság. A korona Erdélyben. Insurrectio. A continental-systema. Devaluatio. Napoleon bukása.

I. Ferencz, midőn trónra lépett, a francia forradalom által felidézett vihar azon ponton volt, hogy minden figyelmet az tartott lefoglalva. Még ekkor az udvarok azon ámulatban voltak, hogy mind ez csak egy megtörhető párt műve. I. Ferencz a mint 1792. mart. 1-én fellépett, a francziákat megtámadni vonakodó hg Kauniczot, a kormányzat vezetésétől felmenté; apr. 20-án a poroszszaal szövötközve, a forradalomnak hadat izent.

A szövetséges sergek felkeltek. Jul. 25-éről a francziákhoz kemény proclamatiot intéztek, mire a constituante aug. 10-én a guillottine felállításával, a convent sept. 21-én a respublica kikiáltásával, s had kitörésére 1793. jan. 21-én XVI. Lajos király, oct. 16-án a királyné Mária Antoinette, a Mária Th. leánya lefejeztetésével felelt.

A forradalom ezen tulságai Európa hatalmait arra ösztönzék, hogy coalitioba lépven, Franciaországot megtámadják. Európa minden hatalmassága sergeket állított ki, s megkezdődött a nagyszerű hadjárat, melyet Európa régóta nem látott. A francziák keményen állták a tüzet, mindazáltal megdöbbenve a végeredmény felett, Párisban a mérsékeltbb párt hatalomra vergődött, Robespiereket 1794. jul. 27-kén átadta a guillotinnak.

Ezen fordulat a forradalmárokat Európa szerte megdöbenté, a kormányokat pedig arra bátorítá, hogy országaikban a forradalomhoz szitók ellen fellépjenek. A mint a párisi jákobinusok megbuktak, jul. végén Bécsben befogatások történtek, aug. 13-ka éjjelén a befogatások Pesten is kezdetöket vették: az első elfogatas Hajnoczi publicistát, Laczkovics kapitányt s a genialis ifju Szentmariait érte; aug. 16-án gr. Zsigrai a köszegi kerületi tábla elnöke, s Martinovics apát, II. Leopold nyugdíjas gyóntatója lönek befogva.

E lépés a nemzetet megrázá, gr. Keglevich Pestmegye gyűlésén ez eljárás ellen keményen kikelt, de azért a foglyokat Bécsbe vitték, s ott törvényszék elébe állították. A vizsgálat alatt befogák még Szolárcsikát, az író Bacsányit, kikhez decemberben még vagy 60-t fogtak össze. Mint az előttünk nyomtatásban fekvő ítéletek mutatják, forradalmat akartak volna előidézni, a dynastiat tervelték volna megbuktatni: a történeti nyomozások szerint azonban úgy látszik, mikép az elfogottak feje, Martinovics apát megbízást kapott volt, hogy democraticus eszméket terjesztve pártot szerezzen, mely az aristocraticus magyar alkotmányban reformokat idézzen elő. Elég, hogy 1795-ben Budára hozattak, s ott 10,000 fegyveres népsorai között máj. 20-kán gr. Zsigrait, Szentmariait, Laczkovicsot, Hajnoczit és Martinovicsot, ki utolsó perczéig kegyelmet remélt, lefejezték. Szolárcsik később szintén vérapadra jutott. Az elfogottak nagy része örök fogságra lőn ítélve, egy része azonban kegyelem útján megszabadult. ¹⁾

A francia forradalom eszméi Erdélyre nézve sem maradhattak hatás nélkül. Hogyan használták fel a lendületet, a törvényhozás terén, 1791-ben elbeszéltük. Azonban e lendületnek egy más mozzanata is volt, mely nemzeti irányban haladt. Már 1791-ben főkörmányzó gr. Bánffy György pártolása mellett Erdélyben tudományos társaság alakításáról gondolkoztak, azonban mindjárt kezdetben, a felterjesztés után, akadályokra találván, egyelőre kézírások társasága czim alatt alakult, mely céljául a még kéziratban levő történelmi munkák kiadását vallotta. 1792-ben létre jöven, nyomtatásait Szebenben megkezdette. A tudományos társaság felsőbb megerősítést nem nyervén, kisebb körbe huzódott vissza, s „munkás társak gyűlése” név alatt M.-Vásárhelytől 1793. dec. 3-án összeült, alapszabályait főkörmányzó gr. Bánffy Györgyhez felterjesztette, ki a társulat elnökségét elfogadván, a társulat 1794. jul. 21-én a főkörmányzó előlülése alatt, magát constituálta. A társaság két rendbeli tagjai, kiknek egyrésze

¹⁾ Monographiáját I. K. Papp Miklóstól, megjelent Kolozsvárt 1864. Mult és Jelen 1844. 192. l.

jóltevő, másrésze munkás tag nevet vett fel, működésüket megkezdették; s többek közt, mit leginkább királyi táblai ülnök Aranka Györgynek lehet köszönni, értekezéseket kezdettek összeszerkeszteni, melyek első része a „Magyar nyelv művelőtársaság munkái” cím alatt 1796-ban meg is jelent. ¹⁾

A nemzeti nyelv művelésének még egy más irányban is kívántak lendületet adni: az 1794/5-ki kolozsvári országgyűlésen egy állandó színház alapítását szőnyegre hozták. A rendek tervet terjesztetének magok elé, beadaták az önkénytes aláírók névsorát, a terv kivitelére bizotmányt neveztek, az ügyet a főkormányshék védelme alá ajánlták. ²⁾ Mint jegyzőkönyve mutatja, e gyűlés folytatása kívánt lenni a 91-ki alkotmányozó gyűlésnek; a múlt gyűlés megerősítést nem nyert törvénycikkeit újra felterjeszték, egy sereg új törvénycíkket alkottak: azonban a francia forradalom elnyomásának gondolata, az erdélyi ügyeket háttérbe szorította. A gyűlés folyama sem birt azon higgadsággal, mint a 91-ki: b. Wesselényi Miklós e gyűlésen nem elégedett be azzal, hogy a volt kormány tanácsosaira notát kért, e gyűlést a leghevesebb szónoklatok árjával borította el, s midőn a rendek elnöke gróf Kemény Farkas figyelmeztette, hogy heveskedéséért már megülte a kufsteini fogságot, kardjához nyult, az elnöknek rohant, s itt mondá a jellemző szavakat, miszerint „József császár megtanita szenvedni, de félni nem.” ³⁾

Az erdélyi magyarság nemzeti és alkotmányos törekvései a szász nemzetet szintén vívmányok szerzésére hangolák: 1795. jun. 18-áról udv. rendeletet eszközöltek, mely által a szász comeséget a szebeni királybiróságtól elválasztatván, a comes a nemzet fejévé tétetett. ⁴⁾ Hogy municipalis életét biztossítsa, 1795. jun. 25-éről regulatív pontok czime alatt rendeletet eszközölt, mely tisztei választását, széki és községi szerkezetét tüzetesen szabályozá. ⁵⁾

¹⁾ Magyar nyelv miv. társaság munkái. I. 30. l.

²⁾ Az 1794/5. országgyűlési jegyzőkönyv 118. 347. 356–60. l. ³⁾ Ugyanott 199. 220. 271–79. 307–25. 385. Magyar szónokok és statusférfiak, Csengeritől. 109.

⁴⁾ Benigni, Transilv. II. 97. l. ⁵⁾ L. Sammlung alter von 1795–1805 für die Sachsische Nation erlassener Regulations Vorschriften. 1861.

Az ezen irányban indult belügyeket, mint képzelni lehet a francia köztársasággali kiűtött háboru, melynek élén Austria állott, teljesen félbeszakította. 1796-ban Carnot nagyszerű terve szerint, Austriát és szövetségeseit három felőlről támadták meg. Itt lépett fel Napoleon, mint az olaszországi hadtest vezére; Károly főherceg, az osztrák sereg nagyhirű hadvezére szintén ez időben nyitotta meg történeti pályáját. Mindkét rész roppant erőt fejtett ki, s a hadjárat e ciklussának a leve vége, hogy 1797. máj. 12-én Napoleon Velenczét bevette, mi a velencei köztársaságnak véget vetett; Róma szintén meghajolt, a pápa Franciaországba vitetett: s dec. 17-én létre jött a campo formioi béke, melyben Velence Austriának adatott; Franciaország részére pedig a lett az eredmény, hogy Anglián kívül több ellensége lábom nem maradt.

E békére Rastadtban congressus ült össze, hol Austriát gr. Metternich, már mint minister képviselte; hol azonban a francziák tulságos követelése miatt, nemcsak hogy béke nem jött létre, sőt azon jelenet merült fel, hogy 1798. apr. 28-án Babarzi ezredes egy csapat székely huszárral Rastadtba nyomult, a francia békeköveteket felszólítá, hogy még aznap hagyják el a várost: s a mire azok estve kiindultak, a székely huszárok őket megrohanták, közülök kettőt megöltek.

A különben is inkább a had folytatására, mint békélődni kész francia köztársaság Austriát orgyilkossággal vádolván, egygyel több okot kapott ismét fegyverhez nyulni. Hogy az ismét kitört hadjáratból többet ne emlitsünk, a francziák 1799. jan. 23-án Nápolyt bevették, s Partenopoli köztársasággá alakíták.

Napoleon, ki ez alatt Egyiptomban dicsőségét megalapítá, hazajött, megkezdé világrendítő szerepét. Egyelőre a francia köztársaság élére három consult tétetett, s azok közt az első helyet maga foglalta el. A katonai diktatura ezzel meg lön alapítva. Uj és nagyszerű csatákra vezeté a nemzetet, s miután dicsszomját kielégité, eljöttek látta az időt, hogy 1804. dec. 2-án magát császárrá koronáztassa.

E nagyszerű esemény nem kissé lepte meg a világot, s Austriát újabb erőfeszítésre nogatá. Birodalmának minden ere-

jét igénybe vette. A székelységnek a francia háborúból eddig is kijutott, s mert a szükség folyvást meg volt reájok, Klein ezredes közbenjárására 1802-ben az adó rólok levéte-tett, s 1805 augusztusában némi lelkesedéssel mentek ki ismét a francziára.

A szászok, kik a kedvező időket mindig fel tudták használni, az 1795- és 97-ben kapott statutákat az ugynevezett „közönséges pontokat” most tüzetesen kidolgoztatva adták ki magoknak; s magokat 1805-ben azon lábra szervezék, melyben őket az újabb idők találták. ¹⁾

A magyarok legfelebb annyi vivmányban részesültek, hogy a megyék élére népszerű emberek jutottak, mint b. Wesselényi Miklós a közép-szoldnokra, ki beköszöntő beszédét „szabadság, törvény, haza” e szavakkal kezdé, s beszéde folytán a nép szabadságáért is szót emelt. ²⁾ A népszerű emberekre szükség is volt, mert az új hadjáratra minden haderő ki levén vive az országból, gr. Bánfi György gubernator 1806 elején elnökileg a megyéknek a helyzetet tudtul adván, arra szólítá fel, hogy a belbátorság fentartására minden megye nemessége lovas és gyalog csapatot állítson, kik szervezék s szereljék fel magokat, s bár a hazából ki nem vitetnek, az évenként tartatni szokott négy markalis üres óráit arra használják fel, hogy szemle és gyakorlat alá bocsássák magokat. E felszólításra a megyék már febr. folytán gyűléseket tartottak, s egyneve az insurrectionnak szerveztetett. ³⁾

Azonban minden erőfeszítés hasztalan volt Ferencz császár a dolgok új rendjét feltartoztatni nem birta. Napoleon császársága az ezer évet élt római, illetőleg a német császárságnak véget vetett, s be kellett következni annak, hogy Ferencz császár 1806. aug. 6-dikán magát austriai császárnak proclamálta. Sőt nagyobb események fejlettek ki. Napoleon 1809-ben már Bécs kapui előtt állott; máj. 10-ről Schönbrunból a magyarokhoz kiáltványt bocsátott, melyben felszólítá a nemzetet, hogy szakadjon el Austriától, válasszon magának külön királyt. Máj. 12-kén Bécs Napoleonnak kezébe esett.

¹⁾ L. Materialien Z. Sieb. Rechsgeschichte. v. Fr. Schuller v. Lubloy. Herm. 1862. ²⁾ Beszédét l. Prov. Blätter. III. 22. ³⁾ Dobokamegyéjét l. Kourunk tárczája 1865. 112. sz.

Napoleon, illetőleg a francia forradalom ily közel nyomulása nehéz próbára tette a magyar nemzetet. A kiáltvány viszhangra nem talált. A magyar szent koronát a nyomuló francziák elől Kolozsvárra szállíták, hol előbb a Bánfi-palota pinczéjébe, később a piaczi nagy templombeli conventi levéltárba rejték el. A nemzet királyválasztás helyett, insurgált, a felkelt nemesség Győrnél Napoleon elébe állt. Azonban a jun. 11-én lefolyt emlékezetessé vált győri csata bebizonyítja a nemzetnek, hogy a rögtönzött nemesi felkelés a fegyelmezett sorkatonasággal szemben többé nem tudja a régi erőt kifejteni; de a kormány előtt is felderíté azt, hogy ha az 1791-ben megkezdett alkotmányos mozgalomnak utját nem állja, s a kinevezett deputatiok által kidolgozott reformoknak tért nyit, nem állott volna be azon lehangoltság, mely a győri vesztsést okozta. ¹⁾

Napoleon nyomulása az erdélyi nemesség felkelését is előidézte, a kormány jun. 15-ére Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, s határozatba ment, hogy a megyék és székelyszékek 2554 lovas és 13,528 gyalogot állítsanak ki, melyből 2 ezred lovas, 5 ezred gyalogság legyen; a szász nemzetre 2000 gyalog, egy század lovasság vettetett. Megválaszták az ország generalisát; ²⁾ minden vármegye kiállítá nemeseit; gr. Bánfi György, a gubernator fia vezérlete alatt szeptemberben Besztercze és Enyed vidékén táborba szálltak, ott táboroztak egész 1810 elejéig a nélkül, hogy ellenség mutatkozott volna. Mire létre jöven a bécsi béke, mely pár évi nyugalmat biztosított, az insurrectio is haza oszlott, zászlójukat ünnepélyek közt az illető vármegyék levéltárába letevék. ³⁾

Mint ezekből láthatni, Erdély, határszéli fekvésénél fogva, a hosszas francia háborúnak nem érezte annyi terhét, mint a csatavonalba eső tartományok: kereskedése kevés időre régóta nem érzett lendületnek örvendett. Napoleon, hogy Angliát a császárság elismerésére kényszerítse, felállítá a *continental-systemát*, melynélfogva Anglia kereskedése

¹⁾ Az insurrectiok történetéhez, l. gr. Teleki Domokos cikkét, Szigethi album. 113. l. ²⁾ Erd. Diet. végz. 260. l.

³⁾ Mind a lovasság, mind a gyalogság regulamentuma magyarul nyomtatásban is megjelent Kolozsvárt 1809.

előtt az európai szárazföldet elzárta, a gyarmati áruk Ázsiából, a Feketetengeren át kezdtek Európába jöni; minélfogva az európai kereskedés régi csatornája, mely a gyarmati árukat Erdélyen át, mint legrövidebb száraz úton szállíthatá Bécs felé, ismét megnyílt. Erdély városai, országutai, miként hajdan, ismét megnépesültek, a már csak névről ismert levantei kereskedés pár év alatt gazdag kereskedő házakat nyitott az országban.

A beállott béke következtében 1810. jul. 9-ére Kolozsvárra az országgyűlés ismét egybehivatott. Hosszas háboru után ismét alkotmányos élet áldásainak néztünk elébe; az 1791-ben kinevezett *systematica* deputatiók munkálatai tárgyalás alá vétettek, esztendőnél hosszabb országgyűlés kezdődött; épen a közigazgatási és törvénykezési reformok munkájával volt elfoglalva az országgyűlés, midőn az emlékezetes 1811. martius 15-ke megérkezett. Minden megyei és városi törvényhatóság egy bezárt rendeletet kapott volt, még pedig azon meghagyással, hogy azt minden hatóság az említett nap reggeli 9 óráján bontsa fel. Az ország, miként az egész birodalom, feszült figyelemmel várta a felbontás perczét. A tömeg valamely nagy vigasztalást várt. Csak Kolozsvártt, a hongyülés helyén foglalta el a remény helyét méltó aggodalom, elterjedvén a hir, hogy a katonaság között töltések osztattak ki, s a piacon az őrség megkettőztetett. Bekövetkezvén az idő, egy 1811. febr. 20-án kelt, a *devalvatiót* magába foglaló patens olvastatott fel: mely szerint a forgalomban levő összes pénz $\frac{4}{5}$ -d értéke egyszerre elveszett: a 30 krajczáros rézpénz 6 krajczárra, 100 forint 20 frtra olvadt.

Az általános jajveszéklés birodalomszerte kiütött. De nem volt segítség, mert a Napoleon ellen tartott 250,000 katona, az 1060 millióra szóló fekete bankó a kibocsátott 350 millió váltó rézpénz Austria financiáját úgy meggyengítette volt, hogy 1810 végén 100 frt ezüstért már 960 frt bankót kellett adni. Magyarhonban a dúsgazdag Vay, az erdélyi országgyűlésen gr. Teleki Domokos s b. Apor apát és kolozsvári plebános tüzes szónoklatokban keltek ki ellene. Azonban a csapást elhárítani nem lehetett. A *devalvatio* ki volt mondva, következett a részletes keresztül vitel.

Bécsben deputatio állított, ahoz gr. Nemes Ádám elnöksége alatt innen is tagok küldettek fel; a deputatio a pénz további folyamát, a függő fizetések menetét szabályozta, s felállított egy scála, mely szerint minden adósság, mi 1799 és 1811 között kötött, a pénz becsének csökkenése arányában, e tariffa szerint lett fizetendő.¹⁾

E pénz operatio sajátlag előpostája volt a nagyszerű tervnek, mely Napoleon minden ároni megbuktatásáig megállni nem akart. Erre az ötödik nagy hadjárat is megkezdődött. Napoleon nyitotta meg 1812-ben, egy óriási vállalattal, mely szerint Muszkaországot saját tüzhelyen kívánta megtámadni. Azonban a roppant hideg miatt sergét oda vesztvén, Európa hatalmasságai eljöttek láták az időt, Napoleon szerencsecsillagának elborulását teljerővel felhasználni. Austria is összeszedte sergét, 1813-ban a székelységet is újra kivitték, s az oct. 19-én bekövetkezett lipcsei, s az 1814. jun. 18-án bekövetkezett vaterlooi csata Napoleont sz. Ilona szigetére, örök fogságra juttatta... A francia forradalom művei egyszerre összeomoltak. Austria, Muszka- és Poroszország uralkodói, 1815. sept. 26-án, megköték a szent szövetséget, a napoleoni eszméknek irtó hadat izentek; kezdődött a bécsi congressus; Európa a régi alapra vitetett vissza; az európai politika vezetése Metternich herczeg kezébe jutott.

Erdélyből a levantai kereskedés transitioja elhuzódott; azokat, kiket a devalvatio még fenhagyott, s Napoleon bukását előre nem sejték, oly nagyszerű vesztesék érték, hogy mintegy villámütésre több kereskedőház tönkre ment. Hogy Erdélyre nézt a csapás teljes legyen, bekövetkezett a harmadik csapás, az eső okozta 1816–17-ki éhszükség.

III.

Metternich hg fellépése. Ferencz cs. benjárása, A reactio szervezése.

Napoleon bukásával, hogy a francia forradalmi eszméket Európaszerte visszanyomhassák, a kormányok részéről hatalmas reactio szerveztetett. E reactio gyupontja Austria, intézője Metternich herczeg.

¹⁾ Hoffmeister-féle Collectio Ordinät. Normal. III. 5–37. l.

Mint osztozkodott a bécsi congressus Európa népei felett, mint rombolák össze a Napoleon által emelt trónokat, nem sokat tartozik reánk. De igen az, hogy a congressus nem csak az új trónoknak, de az új eszméknek, a népek kivivott alkotmányának is hadat izent, a reactio teljes értelmében szárnyra kapott.

Hogyan járt el honn Metternich, külpolitikája igen fogja jellemzeni. Az európai udvarok, kik őt egyszerre mintául vévék, úgy jártak el népeik irányában, hogy a legitimitás és stabilismus, az absolutismus és despotismus, liberalismus és demagogia közt határvonalat nem ismertek; az országok kivivott alkotmányai egyre hulltak el, s a szabadságra jutott sajtó a legszigorubb censura alá esett egész Európában.

A huszonöt évi szabadlét lenyűgözése a népek részéről rázkodtatásokat, kitöréseket idézett elő; és Metternich herczeg mindenütt megjelent hatalmával, minden mozgalom után újabb congressust ajánlt: azonban a troppai, laibachi, veronai congressusok nem a népek javára ütöttek ki; ha a congressus nem segített, mint Nápolyban és Spanyolországban, ott interveniált.

A stabilismus elve Európaszerte uralomra vergődött. A carbonarik Olaszországban, a freimaurerek Németországban hatalmasan üldözöbe vétettek; s miként a XVI. században a protestáns vallásnak, úgy volt megizelve az irtóháboru most a XIX. század ellenzéki szellemének. Így következett be, hogy Napoleon bukásától néhány évre, Metternich herczeg retrograd rendszerét megalapulva, az utó forradalmakat teljesen elnyomva láthatta; s a Sándor czártól kapott 50,000, a nápolyi királytól nyert 60,000 évi pótlékot, a nassai herczegtől ajándékozott Johannisberget, s a württembergi királytól számára vásárolt ochsenhauseni várpalota kényelmeit, babérain pihenve élvezhette.

Ily elvek mellett, ily léptek közepette nyilik meg azon korszak, mely a francia forradalom legyőzésével s Metternich herczeg fellépésével kezdődik, s mely 48-ban a francia forradalom isménti kiütésével, s Metternich herczeg bukásával végződött.

Az Európára és birodalomra alkalmazott rendszabályok nyomását, mint mindjárt látni fogjuk, Erdély sem kerülhette ki.

Erdélyt, mint széltül fekvő tartományt a kormány figyeleme körébe csak később vonhatta be. Tán azért is, mert a roppant esőzések miatt 1816-ban szükség állott be.

1817-ben, – mely évnek febr. 25-én Szebenben a Bru-
kenthal-muzeum ünnepélyesen megnyilt ¹⁾ – az éhszükség tetőpontját érte. Kolozsvártt, Maros-Vásárhelytt a farsang tánczvigalmai elmaradtak; a vigalmak céljára összehozott pénzösszegeket a főkormányzónak szolgáltatatták be, kiosztás végett. ²⁾ Apr. 18-án, az uralkodó születése napján, a kegyes adományok gyűjtésére új alkalmat vettek. Kolozsvártt, Szebenben étekosztó egyesület alakult. Községek és egyesek a nép nyomoráni segítségben mintegy versenyeztek. Mig végre segített az ég, ez évben rendkívüli aratást nyújtott.

Itt következett be I. Ferencz uralkodói látogatása, ki a múlt év nov. 10-én elvett Károlina Augusta bajor herceg-asszonynyal Bukovina felől, az épen akkor épülőfélben levő borgói uton, ³⁾ aug. 14-én lépte át Erdély határát, hol ünnepélyesen fogadtatott. Aug. 15-ét Beszterczen, 16-át Naszódon töltötte. Aug. 18-án Kolozsvárra érkezett, hol kitünő pompával lón fogadva; a kihallgatások mellett a felséges pár meglátogatott minden közintézetet, kórházat, minek emlékére az országos kórház maig is „Károlina-kórház” nevet visel; a népkertben, hol megpihentek, sokáig emlékkő jelelé, s a piacon a fejedelmi itt mulatás emllékét maig is nagyszerű oszlop jeleli. ⁴⁾ Aug. 22-én a gubernium ülésében elnökölt.

Aug. 27-n Kolozsvárról Marosujvárnak vették utjokat; aug. 29-én Nagy-Enyeden, 29–30-án Fejérvártt, sept. 1–4 Zalahatnán és a havasokon, sept. 5-kén Szászsebesen mulattak, sept. 6-án értek Szebenbe, hol ismét diadalívek várták. Sept. 12-én megindulva, Fogarason át, sept. 13-án Brassóba, sept. 15-kén Kézdi-Vásárhelyre, sept. 17-n Csikszeredába mentek; honnan visszatérve, Brassón, Szebenen át sept. 20-án Déván

¹⁾ Ünnepélyét I. Sieb. Provincial-Blätter v. 266. ²⁾ Ugyanott 273. ³⁾ Ezen utat 1812-ben kezdék. Dóczy Antal ezredes és Ujfalvi Sámuel mint főbiztos építtette. 1820. aug. 17-én végzik el. S. Prov. Blätter v. 291. ⁴⁾ Toppler nevű városi polgár emeltette saját költségén.

vannak; honnan a nagyági arany- és a hunyadi vasbányák megszemlélése után, a szép Hátszegvölgyén, s a vaskapui szoroson át, 45 napi benmulatás után a Bánságba mentek ki. ¹⁾

Ferencz császár ezen utazása több volt mint csak kéj-utazás. Mintegy zárköve akart lenni a napoleoni eszmék lejárt korszakának, s mintegy megnyitása a Metternich által már megindított retrograd törekvéseknek. Azonban legalább Erdélyben, hol a nemzeti fejlődések által kifejtett alkotmányos érzés még mind erős gyökereken táplálkozott, s Erdély elszigeteltsége miatt: a birodalmi eszmék iránt folyvást kevés volt a lelkesülés, a föld új intézmények alá még mind nem volt előkészítve.

Sőt a protestans vallások alapulásának háromszázados ünnepe, mit a lutheranusok 1817. nov. 10-én, a reformatusok 1818. jan. 11-én ültek meg, s e napokat mintegy a szellemi felszabadulás ünnepévé tették, – oly kedélyállapotot idézett elő az országban, mely absolutisticus lépéseknek épen nem kedvezett.

Innen volt, hogy a midőn 1819 augustusában gr. Cziráki Antal a magyar udvari kamara alelnöke, mint bizottmányi elnök, Geötz László kamarai tanácsos, Géczy István helytartósági tanácsos, Majláth György posonmegyei alispán, mint bizottmányi tagok, Kolozsvárra érkeztek, s a főkormányzéseknek előadták, mikép bejöttek, hogy Erdélybe urbariumot hozzanak be, – mindamellett, hogy a patrioták, mint akkor az ellenzéket nevezék, a czélt teljesen helyeselték, megtámadták őket. S mert az országgyűlés már régóta nem tartott, megkezdett s be is végzett összeírásaikra nem csakhogy segédkezet nem nyújtottak, sőt a megyei gyűléseken azon ürügy alatt, hogy országgyűlésileg ők akarják behozni, a dolgot oda vitték, hogy az urbarium behozataláról a kormánynak le kellett mondani. E bizottmány benjárásának mégis meg volt az a haszna, hogy összeírása lett a jobbágyfelszabadulás perczében a tenutumok kimutatásának alapja.

Itt veszi kezdetét azon taktika, mit Erdélyben oly soká ügyesen alkalmaztak: hogy a nép és haladási ügyét, az alkotmányféltés ürügye alatt huzzák halasztották.

¹⁾ Sieb. Prov. Blätter v. 277–84.

Mindazáltal a Metternich politikája foglalásait nehéz volt fentartani. Erdély éléről a régi nagy nevek, személycsere és halál útján oly egyszerre tűntek le, hogy a kormánynak pár év alatt megnyilék az ut.

A mint az urbarium behozatala fenn tervbe vétetett, Rudnay Sándor erdélyi r. kath. püspök 1819. jul. 12-kén primássá neveztetett, s székét b. Szepessy Ignác foglalta el, ki nyiltan bevallá, hogy az erdélyi szilaj ifjuság megszelídítését egyik feladatául tekinti. Gr. Haller Gábor kincstárnok 1820. máj. nyugalmaztatott, helyébe az udvari kamara tanácsosa b. Miske József küldetett le. Borberekí Fábíán Dániel, ki pár év előtt udvari tanácsosból kir. táblai elnökké tétetett, 1822. febr. 28-án a gubernium alelnökévé neveztetett. Gr. Bánfi György 36 évi gubernátorsága után ez év jul. 5-kén meghalt, s benne nem csak a közügyek egy régi oszlopa dült ki, de meghalt benne egyszersmind az erdélyi utolsó olygarka, ki roppant vagyonából egész udvari személyzetét holtiglani nyugpénzzel látta el. Aug. 7-én őt a másik oszlop kidülése, udv. cancellár gr. Teleki Sámuel, a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója követte sirba. – A legmagasb államhivatalok ily nagyszerű megüresedése, máskor se maradt volna utóféjdalom nélkül, s annyival inkább most ez időben. Mindezt befejezte az, hogy az udvar a gubernator helyébe főkormányzéki elnököt nevezett, b. Jósika Jánost, ki dec. 25-én ünnepélyesen beigtattatván, s b. Miske 1824-ben udv. cancellárrá neveztetvén, megkezdődött a korszak, melynek az ellenzék 17 évi küzdés után tudott véget vetni.

IV.

Az erdélyi országos színház keletkezése, alapítása, építettése és megnyílása.

Mielőtt tovább mennénk, egy mozzanatot kell elbeszelnünk, mely nemzeti küzdelmeinkre fényt vet, s a jövő fejlődésének mintegy factorává válik. Érijük az országos állandó színház keletkezését.

Mint fennebb látók, II. József reformjai a nemzeti nyelv,

a nemzeti irodalom és színészet, mint a nemzetiség leghatalmasabb védbástyái iránti fogékonyságnak határozott irányt adtak.

Erdély hegyi fekvésénél fogva különben is fantastikusabb véralkottal, hatalmasabb képzelő erővel lévén felruházva, a nemzeti élet ezen szív kamarája hamarabb megkapta kellő melegét a nemzeti nyelv iránt. Erdély papjai már 1478-ban Mátyáshoz követséget küldtek, hogy engedtessek meg nekik, hogy a szertartást magyarul végezzék. ¹⁾

A magyar irodalmat a mohácsi vésznapok korszakában a nemzeti nyelv féltése keltette fel. A színészetet Erdélyben szintén e kutfőre lehet felvinni. A hagyomány már 1517-ből kolostorainknak bibliai előadásokat tulajdonít, ²⁾ – s Abrudbányán 1530-ban színészetről, 1569-ből Balassa Menyhárt című dráma nyomtatásáról emlékeznek. ³⁾ Ha mind ez hagyomány is, annyi áll, hogy mihelyt a nemzeti fejdelemség megszűnt, a színészet, mint a nemzeti nyelv őrangyala egyszerre megjelent Erdélyben.

A bécsi udvari levéltárban ott van az adománylevél, mit I. Leopold Ferenczi Györgynek ad, melyben megengedi, hogy latin és magyar előadásokra színész társulatot alakíthasson; s az akkori kormányzó, gr. Bánfi Györgynek Ferenczit ajánlván, társasága előtt egész Erdélyt, még a szász városokat sem véve ki, megnyitja, vám és adó alól felmenti, a megyei és városi főnököknek meghagyja a pártfogást.

Ki a forradalom előtt látta Kolozsvártt, még észrevehete néhány házat, melynek fedele magas homlokkal az utcára kinyult: a hagyomány szerint ily ház-hijjak szolgáltak Ferenczinek szinpadul, míg a nézőség alatt az utcán vagy piacon vett magának helyet.

Később új baj fenyegeté a nemzetiséget. Buccow intézményei egész addig terjedtek, hogy Erdélybe a magyarság helyébe, idegen ajku tisztviselőket akart behozatni: ⁴⁾ alig pendült meg a gondolat, már talpon látjuk a színészetet. Adatunk van róla, hogy Kolozsvár azonnal színészetet állít, s az

¹⁾ Toldy, M. Irod. Tört. II. 63. ²⁾ Egy ily előadásról 1669-ből I. Chronicon Fuchsio-Lup-Olt. II. 167. ³⁾ Magyar Thalia 1853. 78.

⁴⁾ L. az oklevelet 1761-ről Transilvania I. 94. l.

első előadást gróf Bánfi Györgyné házában 1765-ben nagy pompával megkezdte.

Ezen új lendület is azonnal megszűnt, mihelyt a nemzeti feltékenységnek oka enyészni kezdett. S II. József germanizálásának kelle Erdély felett elvonulnia, hogy épen egy századdal a Ferenczi oklevele után, 1792-ben a színészet állandóvá tétessék.

Az irodalom már megtette vala előlépéseit, tul a Királyhágón Bessenyei, Dugonics, Kazinczi s mások részint eredeti, részint fordított színműveket bocsátottak közre; Erdélyben is főleg a nemzetiség iránt soha el nem hidegült főbbeket már a drámai irodalom terén látjuk: b. Bornemisza János 1777-ben „Igaz hitét megvető szabados lélek” című szomorujátékát, b. Bálinthit János 1784-ben „Kodrust”, gr. Teleki Ádám Corneille Cid-jét már lefordította s kiadta volt. Aranka György kir. táblai ülnök és Seelmann Károly fejérvári tanácsos is több darabok lefordításával előkészíték vala a kedélyeket. ¹⁾

Nevelte a lelkesülést a sajtónak azon működése, mely egyre hozá a röpiratokat egy „Magyar nyelvmivelő társaság” leendő felállítása körül, mit Magyarhonban Révai Miklós, Erdélyben Aranka György szorgalmazott.

Magyarországon 1790-ben az országgyűlés összeült, s kimondá a nagy ígét: hogy nyelvünk leghathatósabb eszköze a színészet lenne. S e szóra Pesten, azon évben meg is alakult egy színész társaság, mely az év oct. 23-án első előadását Budán meg is tartá; de játékaival valódi sorát csak 1792. máj. 5-től lehet dátálni.

Ily körülmények közt köszönté Erdélyt az 1792-ik év, mikor is Fejér János, István, Sándor és Rózália testvérek Tordáról a főkormányshoz kérvényt nyujtanak be, melyben színésztársaság alakíthatása iránt folyamodtak, mit a főkormányshoz nekik örömmel engedélyezett. ²⁾ Azonal társaság alakításához fogtak; Enyedről három jeles fiatal nyertek meg: Koncz Józsefet, Sáska Jánost és színészetünk egykori csil-

¹⁾ Lásd az akkor már nyomtatásban levő szindarabokról, Sándor István m.-könyvesházát ez évekről. Győr, 1803. ²⁾ Lásd Játékszini koszoru Könyves Mátétól. Pest, 1836. 95. stb. l.

lagát, Jancsó Pált; Kolozsvár is kiállítá a magáét, a színigazgatói talentummal felruházott Kócsi Patkó Jánosban. Gr. Bánfi György, ki nem csak a közügyek-, de a közszellemnek is főkormányzója kívánt lenni, olygarkai háztartásánál fogva, mely néhány rendbeli hatos fogatban, százakra menő szegényeknek folytonos főzetésben s hasonlóknban nyilatkozott, – a színészet pártolását azonnal divattá tevée; a mint a gróf és az idegen ajkuból honleányává lett neje, Palm Josefa grófnő megnyitá erszényét, gr. Gyulai Ferencznét, gr. Kemény Sámuelnét, gr. Mikes Jánosnét, gr. Teleki Ferencznét, cons. Gál Jánosnét azonnal ott látjuk a pártolók sorában. ¹⁾ Ily pártfogás mellett nyílt meg Kolozsvárt az első szini előadás 1792. nov. 11-én.

Színház még nincs. Az előadások dr. Pataki házánál folynak. A társaság még ez időben önkormányzatra van utalva. Azonban Kócsi P. Jánosban oly férfi jutott a dolgok élére, ki szigoru jelleme, fáradhatlan szorgalma, s végetlen ügyszeretetével harmincz éven át magát a színészet megalapítói közé emelte. Ő nemcsak játszott, nemcsak igazgatott, hanem művészi tekintélyénél fogva példány és kritika volt egy személyben. Megható sastekintete, mit ha szemüvegével felfegyverzett, a kilépni akaró színész feletti szemléi által a színészekbe szabatoságot, szellemet lehelt. Szigora oly messzi ment, hogy megtörtént, mikép karmesterét Lavotta Jánost, a szellemdus zeneszerzót megpofozta. ²⁾

Menti ez eljárást az idő, de menti azon siker, mit Kócsi szelleme kifejtett. E férfi csakhamar oda emelte társaságát, hogy Erdély színészete mind biztosabban evezett a megalapulás felé akkor, midön a pesti társaság mind közelebb jutott a felbomlás örvényéhez.

Két év mulva, az előadás második évnapján, 1794. nov. 11-én Kolozsvárt országgyűlés nyílék meg. Kócsi előadásaival a rendek tetszését megnyerée. A színészet ügye naponta több barátokat nyert. S azon évben, melyben a pesti társaság Pestről Kecskemétre bujdosott, hol felbomlott: 1795-ben a kolozsvári társaság országos pártolás alá jutott.

¹⁾ Játékszini koszoru. 98. I. ²⁾ L. Színházi levéltárban, az országos bizottság jegyzőkönyvei I. köt. 22. I.

Az országgyűlésen 1795. mart. 18-án szőnyegre hozák. Mint az országgyűlési jegyzőkönyvek mutatják, a rendek fel-fogva a nemzeti nagy cél fontosságát, fricsi Fekete Ferencz országgyűlési tagot terv készítésével bizák meg, melyben a színészet jobb lábra állítását s állandósítását dolgozná ki. ¹⁾

Fekete Ferencz, ki színészetünk történetében husz éven át, mint a legmelegebb pártoló fog megjelenni: tervét 10 nap alatt elkészíté, s azt mart. 28-án a rendek elébe adá. E terv, mi az országos jegyzőkönyvben kivonatilag fenmaradott, világos adat arra, hogy azon kornak a színészet iránt meg volt lelkesedése, de valódi fogalma még hiányzott. A tervelő tiz rendes s négy félfizetéses tagot terjesztett elő, az elsőket 20, az utolsókat 10 forint, hónapi díjjal. Egy színház előállítására 8000 forintot javalt; a deficitek fedezésére 12,000 frt, az ügy gyarapítására s írói díjakra más 10,000 frt tőke alapítványt tett fel, – s így az egész színügy állandósítására 30,000 forintot terjesztett tervében a rendek elébe. ¹⁾

E pénzmennyiség előteremtésére nem láta más forrást, mint a hazafiak lelkesedését, önkénytes adakozását. S hogy bemutassa, mikép nemzeti ügyben a nemzet részvéte ekkor is legbiztosabb tőke vala: jelentéséhez névsort csatolt, melyben már is egy sereg önkénytesen adakozni kívánó honfi és honleány vala bemutatva, kiknek névsora az országgyűlési jegyzőkönyv szerint: iktári gr. Bethlen Sámuel, Bethlen Farkas, Gergely, Miklós és Pál, gr. Mikes János, Mihály és Zsigmond; gr. Vass Miklós és Sámuel; gr. Teleki Ferencz, Toroczkai József, b. Wesselényi Miklós, b. Huszár József, gr. Kornis Ignác, gr. Rhédei János, Türi László, b. Henter Antal, b. Radák István, b. Kemény Farkas, b. Naláczi József, Cserei Miklós, b. Jósika József; a honleányok közül ott látjuk: gr. Bethlen Gergelyné, Lajosné, Ádámnét, Bethlen Rózália asszonyt, tanácsos Gálnét s b. Bánfi Sándornét.

A beadott terv s az aláírók névsora alapján az országgyűlés nem csak a színészet országos pártfogását mondá ki, hanem egyszersmind pénzügyítésre, színház építésére, három

¹⁾ L. az erdélyi 1794/5. országgyűlési jegyzőkönyv. 304. l.

²⁾ Ugyanott 358–59. l.

biztost nevezett ki: b. Wesselényi Miklóst, ifj. gr. Bethlen Farkast, s a terv adó Fekete Ferenczet. ¹⁾

Az országgyűlés a színházi ügyek főfelügyelőjévé a kir. főkormányzókat kérte fel, ki az országos biztosok mellé maga részéről, a később országos elnök gr. Teleki Lajost s gr. Teleki Ferenczet rendelte ki.

Ugy látszik, az akkori napoleoni s Martinovics-féle zavarok miatt, a terv létesítéséhez kezdeni nem látták korszerűnek. De azért a bizottmány tanácskozásokat tartott, a színház kormányát átvevé, s oly lelkesültséggel ment elől, hogy gr. Teleki Lajosról, a bizottmány elnökéről, Kolozs megye akkori főispánja Jósika Antalról, s alezredes gr. Teleki Ferenczről fenmaradt: mikép az akkor itt mulató német színháztársaság előadására többé meg nem jelentek.

Hallgatásukat 1802-ben szakíták meg, mely évben Napoleon világbékét látszott ígérni Európának. Mint a színházi levéltárban fenmaradt adománygyűjtő lajtsromból látjuk, jan. 17-ik napján b. Wesselényi Miklós, gr. Bethlen Farkas, Fekete Ferencz országos biztosok névalírásával könyvecskét készítettek, s abban alezredes gr. Teleki Ferenczet az adakoztatás megkezdése s a pénz gyűjtésével megbízák. ²⁾

A lelkes gróf fellépett, s oda emelkedett a részvét, hogy csakhamar 14,584 forint lőn aláírva. ³⁾ S 1803. jan. 28-kán tehát a kezdettől egy év alatt, annyira biztosítva látta magát a bizottmány, hogy építést tervező gyűléseit megkezdé. E naptól jegyzőkönyvet alapított. ⁴⁾

A színház hová leendő építtetése volt természetesen az első eldöntendő kérdés. Legelsőbb Szacs vay Sándor, a Magyar Kurir volt szerkesztőjétől s akkor bizottmányi tagtól vettek egy telket, kívül a Torda-kapun; csak később jöttek reá, hogy belebb kell helyet vásárolni, – úgy választák ki azt a hol most áll.

Azon közeli, s mégis szépízlési tekintetben tőlünk oly

¹⁾ Játékszini koszoru 100–101, l.

²⁾ Színházi levéltár, fasc. I. sub A. pro. l. ³⁾ Ezen aláírási névsor eredetije maig is meg van a színházi levéltárban; zöld selyem kötése miatt zöld könyv név alatt fordul elő az irományokban. Erdély minden jobb hangzatu nevét benne látjuk. ⁴⁾ Ezen jegyzőkönyv 1. számót hord, 1803. jan. 28-tól 1815. jan. 2-ig foly. L. színházi levéltár.

messzi hagyott korba kell visszagondolnunk magunkat, s a megyeház akkori sulyát kell latba vetnünk, sőt rá kell gondolnunk, hogy azon időben e pont volt Kolozsvár középpontja: hogy színházunk helyiségével kibéküljünk.

Szükkeblüsséggel e kort nem vádolhatni. A telket, melyen színházunk áll, a ref. collegyom engedé át 5000 frtért, mit öt hazafi: gr. Teleki Lajos és Ferencz, b. Wesselényi Miklós, b. Toroczka József és b. Bánfi József fizetett ki. S hogy minő cél lelkesité, bizonyítja a színházi jegyzőkönyv, melybe 1803. jul. 15-éről a megvevők beigtatták; „mely szerint fenhagyják magoknak azt, hogy mihelyt ezen telkekre nem Theatrum épittetnék, vagy felépülvén, a Theatrum más célra fordittatnék, vagy pedig benne idegen nemzetbeliek a magyar társaság kirekesztésével, vagy annak kárára játszanának: azonnal jussok legyen magoknak s haeresseiknek kezeiket a Theatrumra tenni, s a contractusban stipulált ötezer rfrtig magokat törvényesen is excontentáltatni.”¹⁾

Hogy az adakozások szintén ily szellemben történtek, arra nézt gr. Teleki József ezer forintját kell főlemlitenem, ki kötelezvénye második pontjául a következőt tevé: „A mig az említett játszó-szinben magyar annyanyelvünkön folynak a játékok, addig sem én, sem maradékom soha sem praetendálhassuk sem az említett capitalist, sem annak interessét; mihelyt pedig az említett játszó-szinben idegen nyelven való darabok adatnak, vagy az épület más célra fordittatik, azonnal intabulaltassék a most ajánlott ezer forint az épületre, és azt én vagy maradékom, mint minden hasonló adósságot, megvehessük.”²⁾

Ily önkénytesen, s mégis óvakodva hozák Erdély fiai a haza oltárára áldozataikat. Az adakozásba nagy és kicsiny befolyt, mert a magyar megyék s székely székek vetekedtek az önkénytes adakozásban hazánk nagyjaival. Az épület-anyagokat beszerzék, s 1804 tavaszán egy elég terjedelmes színháznak veték meg alapját, melynek hossza 22, szélessége 12,

¹⁾ 1. számú jegyzőkönyv 51–52. l.

²⁾ Kelt a kötlevel 1804. mart. 6. L. I. sz. jegyzőkönyvbe, igtattatott. 64–66. l.

magassága 6 öl, hét öl hosszúságu szinpaddal. ¹⁾ S ez által a két magyar haza legelső magyar színháza alapja letétezt.

A színház létrehozatala nagy munkája mellett, a színészet ügye is emelkedett. Az országos bizottmány mindkettőt felkarolta. A színház építése élén gr. Teleki Ferencz, a színészetén b. Wesselényi Miklós állt; a munka kör ezen szerencsés felosztása a legüdvösebb eredményt idézte elő.

B. Wesselényi korának ugyanazon szerepét vitte, mit később fia foglalt vala el. Szónoki tehetsége, tüzes hazafiasága, lovagias jelleme, aristocrat gondolkozása s nemzetiségünk iránti fanatismusánál fogva – a színészetet úgy tekinté, mint a nemzeti létünk egyik sarkkövét. A színészek előtt ajtaja, pénztára mindig nyitva állt; ruhatár, pénzhiány, szóval minden anyagi szükség esetén ő volt a nemtő gondolat. Az országos pénzalapot nem csonkittatá, hanem maga fedezé a pénztár hiányt. Ő nem Moecenasa: igazgatója, bírāja, mondhatni atyja volt a színészeknek. A színészekkel az egyezményeket saját nevére köté; személyest tarta mellettök, a színészet ügye, mint főnökhez csak felebbezésekép ment zsbói kastélyába; s mi mindezek alapja, ha a színészet nem fedezé magát, Zsibóról jöve meg a havi díj. Ez kulcsa annak, miért neveztetett az erdélyi színésztársaság Wesselényi társaságának. Ily pártfogó mellett könnyü volt színészetünknek fejléni.

Hogy azon kor színészetéről fogalmat hozzunk, megemlítjük, hogy akkor a színész inkább hazafi, kit lelkesülés vezetett a tövises pályára; Kócsi nem csak igazgat és játszik, de egyszersmind operát szerez; Lavota János, az érdemduz zeneszerző, 50 frt havidíjért a zenekar vezetése s a tagok tanítása mellett évenkint két operának színre alkalmazására is kötelezte magát; ²⁾ a híres Jancsó, a nálam levő eredeti kötlevélből láthatólag, 1800-ban 20 frt, 1808-ban 30 forintot huzott; a színész akkor actor, a sugó sufler, s a színésznő „ifjasszony rollákat” tanult, a nép theatrumba járt; egyes ur és urnő neve napján játék rendeztetett; tiz színész elég volt egy társaságnak; a király papir palástja, aranypapir paszo-

¹⁾ Az épület s építés leírásánál használatomra állt építő biztos Nagy Lázár ily című kéziratí munkája: Az erd. nemz. játékszinnek eredeti leírása 1821-ből. Családja tulajdona. 55–56. l. ²⁾ L. I. sz. jegyzőkönyv. 29. l.

mántja tán most is ott hányódik a színház híján, mint színészetünk gyermekjátéka.

A színház építése 1805–1806-ban Czicziri Antal, fő-kormányshéki hivatalnok, felügyelete mellett sebesen folyt. A társaság folytatá előadásait. Telenként Kolozsvárt mulatott, tavaszonként körutat tett.

A kisebb körutak sikerén felbátorodva, a társaság élte-tője, b. Wesselényi Miklós azon gondolatra jött, miszerint Magyarhonban Thalia kialudt oltárát ismét meggyujtsa. E végre az itteni társulat könyvtárát lemásoltatá, ruhatárát utánké-szítetté, a társulat már felszaporodott tagjait kétfelé osztá, s egy részét 1806-ban, Ernyi Mihály vezérlete alatt Debreczen-nek inditá. Mint annyi menekült tértek vissza Ernyiék, kik a magyarhoni színészet elbuktaival vették vala Erdélybe magukat. Tizenkét évi bujdosás után ismét visszaléptek szülőföldükre, hol most nem csak Debreczen és Szeged fogadta jól őket, de 1807-ben Pest is megnyitá számukra német színházát.¹⁾

Mig Ernyi künn ily hódításokat tesz, az Erdélyben maradt társaság Kócsi igazgatósága s az országos bizottmány felügyelete alatt, új biztos alapot nyert, b. Wesselényi Miklós a társaság kormányát és pártfogását egészen átvevé.²⁾ A színészet nem remélt jobb idők elébe nézett, annál mélyebb lett a fájdalom, mit 1809 hozá színészetünkre és a társaságra b. Wesselényi halálában.

Mikor 1808-ban gr. Teleki Ferencz elhalt, a színház-építés egyik őrszelleme szállt sirba; Wesselényiben maga a kezdő magyar színészet egyik geniusát veszttök el.

A két férfit elhunytával mintegy ár özönlötte be a baj színészetünk virágzásnak indult mezejét: Kócsi leléptett; helyébe 1810 aprilisében Vandza Mihály állott, kisebb tehetséggel; gr. Rhédei László azon kisszerű bosszujában, mivel Vandza terméért a kívánt összeget meg nem ígérte, 1810-ben német társulatot hívott Kolozsvárra, mely a lóiskolába szorult magyar színésztől a közönséget, a jobb német opera felé hódította.³⁾

¹⁾ Vahot Thaliaja. 90. l. ²⁾ Színházi I. sz. jegyzőkönyv. 101–2. l.

³⁾ Nagy Lázár kézírata. 32–33. l.

E ponton találta színészetünket az 1811-ki erdélyi országgyűlés, mi Kolozsvártt tartatott. Mondhatni gyom kezdé vala benőni mind a színészet, mind az építtetésben fennakadt színház terét. Azonban Erdélyben soha sem hiányzott a szép, jó és nemes iránti érzelem. 1811. febr. 27-én ismét országos ülés elébe került a színház. A magyar színészetnek idegen általi elnyomatása fájdalmas szavakra fakasztá a jobbakat; a gyűlés husz tagu bizottmányt nevezett ki, mely a félbeszakadt színház tovább építésére a költségvetést megtétesse s előlegeesen megvizsgálja. Mikor tárgyalás alá került, az országgyűlés a kívánt 60,000 frt helyett, 100,000 frtot szavazott meg, még pedig nem népadó utján, hanem azt az akkor nem-adózó nemességre róttá ki.

Ily lelkesen fejték tovább az ügyet, nem csak színházat akartak, hanem egyszersmind tőkét is kívántak alapítani... Azonban a megszavazás után néhány nappal, mart. 15-én bekövetkezett, mit senki sem várt, a devaluatio, a 100,000-ból csak 20,000 lett. E csapásra a második következett. A kirótt adó alól az egyházak, fiscalitások kivonták magokat, s így a 20,000 négyezerrel még alább szállott.

Azért az ügy nem bukott meg. A begyűlt pénz mellé életbe léptették a páholyok eladását, minden páholy jogát áru-ba bocsáták 400 frtéért úgy, hogy azon pénzért a lefizető család örök jogot nyerjen: innen keletkeznek a családi páholyok. Ezek alapján már 1812-ben úgy állott a pénztár, hogy az építést káli Nagy Lázár, országos biztos, újra megkezdeté, s 1813-ban a színház fedél alá jutott; s ezen felirat: „Az erdélyi Magyar Játékszin 1813.” már föltétethett.

Azonban a pénztár ismét kiürült, az építés ismét megállott. A társaságot is balsors érte. Előadási helyisége eladóvá lett, gr. Bethlen Gergely vette meg, s a kirakott művészet pályát nyitván a lovaknak, itt hagyá 1814-ben Kolozsvárt, Vásárhelytt, a székely nemzetnél keresett menedéket. És ott maradt egész 1819-ig, mint a mikor ismét mint várt vendég térhetett meg régi fészkebe.

Ez évben gr. Rhédei nyitá meg színházát a megtért társaságnak, de csak a németekkel váltogatva, honnan surlódások következtek. A gróf, Thalia német papjainak előnyt ad-

ván, a surlódások mind fokozódtak, mi végre színházi botrányban tört ki... 1820. apr. 24-én a főkormányzó neve napjára a németek a mint „Cortez kapitányt” játszanák, azok, kik e nap ünnepén magyarokat szerettek volna látni színpadon, demonstrálni kezdettek. Az első felvonás elment. Midőn a második felvonásnak kellene kezdődni, lön rémitő zaj, lótás és futás, a függöny nem mozdul, a közönség zúg... végre jelentik, hogy a sugó elől a darab eltűnt, több példány nincs, más darabbal fogják az estét kiegészíteni.

E botrány rémitő vizsgálatokra, ingerültségre nyujta alkalmat. A fiatalság belevegyült. A német előadásokat kifütyölték, honnan egyszer a karzatot katonaság szórta szét. Végre is, hogy a már utczai bántalmazásokban nyilvánuló izgatottságnak elejét vegyék, a színház bármi utoni bevégzésére gondoltak. A bizottmány a főkormányzókhoz kérvényt, illetőleg tervet adott be, miszerint, ha 12,000 frt kölcsönt nyer, a színház be lesz fejezve. A főkormányzók beleegyezett; Kolozsvár június 26-kán a 12,000 kölcsönt megadá, s a színház építés újra megkezdett.

Mig a színház belseje épült, Bécsben udvari tanácsos Székely Mihály a diszitményeket festeté. Szamosújvár 1000, Ebesfalva 300 frtot ajándékozott. Egyes adományok is jöttek, többek közt Székely Mihálytól 1000 frt.

A kinyitás ideje közelgetett. Az országos színházi választmány egyre tartá üléseit. E választmány elnöke b. Kemény Ignác, kolozsmegyei főispán, gyűlhelye Kolozsmegye tanácsterme. Ott látjuk e gyűlésekben majd mind azokat, kik azon időben szerepeltek, milyenek: b. Apor Lázár, gr. Csáki József, kormsz. tanácsos Cserei Miklós, kormsz. titoknok Hollaki Antal, nyug. őrnagy Horváth Dániel, b. Huszár Károly, gr. Kemény Miklós, kormsz. tanácsos Kenderesi Mihály, gr. Kornis Mihály, gr. Lázár László, b. Naláczki József, gr. Teleki József, gr. Toroczkai Pál, gr. Rhédei Ádám, b. Wesselényi Miklos és Farkas stb.

A haza nagyjain kívül helye volt e gyűlésben Kolozsmegye két főbirájának, kik közül Nagy Lázár, e hivatala letétele után is folyvást tagja maradt. A jegyzőséget Szentkirályi Mihály v. tanácsos folytatta. Ily erős országos vá-

lasztmány szilárd léptekkel haladhatott. És e választmány nem volt oly szükkeblü, hogy minden bajt, babért egy főre halmozzon. Az egyes tehetségeknek pályatért nyitott. Kebeléből igazgató bizottmányt nevezett ki, melynek egyes tagjai közvetlen ragadák meg a kormányzás gyepelőjét, – vagy is az országos bizottmány megmaradt, minek kifolyása volt, országgyűlés képviselőtének: szini ministeriumot alkotott, mely neki vala felelős.

E közvetlen kormányzás élén, mint igazgató bizottság elnöke állott Horváth Dániel, ki egyszersmind a színészek és szinpad igazgatója volt; zenekar igazgatója lett titoknok Hollaki Antal; pénzügy-igazgató s egyszersmind pénztárnok Nagy Lázár.

E mellett vizsgáló bizottmányt alkotának, ki a darabokat vizsgálá s ellenőrzé. Tagjai voltak: gr. Bánfi Dénes, gróf Csáki József, Kanyó Mihály titoknok, gr. Lázár László, b. Nalácz József. Ily szervezettel ment megnyitása elébe színházunk. Oly szervezet, melyből egyszerre feltűnik, hogy az akkori kor a színház nemzeti jelentőségét teljesen felfogta.

Annyi küzdelem után 1821. mart. 11-én készen állt a megnyitásra... A színház lángfényben ragyogott. „Zrinyi Miklós” vala kitűzve. Nem színészek adák, hanem Erdély főrendei, urak és hölgyek mükedvelő társasággá alakulva hozák szinpadra. Nemzeti ünnep volt. A függöny felvonult, előbb az iteni zeneegylet énekelt, utána P. Horváth Dániel szavalt egy megnyitó versezetet. ¹⁾ Utánok a mükedvellő társaság lépett fel, e végre készített gazdag nemzeti öltözetben; mit aztán minden tag a színháznak ajándékozott.

Másnap, Korvinus Mátyást adá a sziniszemélyzet, kik között ismertebb nevek: Jancsó Pál, Székely és Székelyné, Simén Borbára, Pergő Czélesztin, Néb Mária és Göde István.

Igy, ennyi viszontagságok után nyilt meg az erdélyi nemzeti színház, négyszeri erőfeszítés következtében, 58,000 forint költséggel.

¹⁾ L. az éneket és megnyitó versezetet; Játékszini koszoru Könyvestől. II. kiad, 107. 113. l.

V.

Az alkotmányos mozgalom kezdete. Széchenyi, Wesselényi, mint pályatörők.

A nemzeti színház megnyílása kétségkívül nagy befolyással volt a nemzet socialis életére, de az alkotmányos élet mezején a mind belebb nyomuló reactiot nem ellensúlyozható.

Mily rendszeresen haladott Metternich külpolitikájában, hogyan készíté elő Erdélyben az utat, elősoroltuk.

Megkezdődött a nálunk eddig ismeretlen bureaucratia szervezése; de hogy egyelőre mily ellenhatásra talált, egy adomával kell illusztrálnunk. A kormány az osztrák birodalom hivatalnokai részére 1814-ben egyenruhát határozott, mi később azon megjegyzéssel küldetett le, hogy a kinek tetszik, nálunk is felöltheti. De mert senki sem találkozott, 1816-ban egy magyar egyenruha szabályzat jelent meg: kik ölték fel, hallgat róla a kronika, azonban fenmaradt az, hogy b. Jósika Miklós zenebandájának kevés változtatással után készítetté, – s az uniformirozás eszméje egyszerre tönkre ment.

Mindazáltal, a közélet mindinkább csökkent, a közszellem mind szolgálóba lett. Mert országgyűlés 1811 óta nem tartatott, az alkotmányos érzet a megyegyűlésekben elvesztette régi sulyát. A főkormányshék, melynek tagjait az országgyűlésnek kellett volna választani, mert kinevezés által tölte-tett be, a kormány hatalmának mindinkább meghajolt, s másokat is meghajolni kényszerített. Végre a tisztujítások a megyéken is kimentek divatból, fenn és alant kinevezett bureaucraták kezdték folytatni a közigazgatást.

Ezen eljárás méjjebb behatás nélkül nem lehetett. És ez nem csak Erdélyben, így volt egyszersmind Magyarországon. A befolyás vesztését a haza jobbjai mélyen érezték, érezték azt is, hogy a francia forradalom által zaklatott népnél fellépésök viszhangra nem találna. Azonban megjött a rendelet, mely azt tartalmazá, hogy az eddigi adó minden váltó forintját 1821. nov. 1-től ezüst forintokban szedjék be. Az agitatio tárgyat kapott, a megyék agitáltak, a kormány az ezüstbeni szedést elhalasztotta. De megjött reá az is, hogy a kormánynak az Olaszországban kiütött forradalom ellen uj-

joncz kellett: már két tárgy volt, melyet a megyék, mint a mi felett határozni az országgyűlést illeti, kerekén megtagadtak. E két kérdés a két hazában roppant zajt ütött, a szunyadni indult alkotmányos érzést felverte, s bár a kormány 1823-ban mind a kettőt keresztül erőszakolta, a gyuananyag megmaradt; s végül is nem volt a kormány részére kitérő út, Magyarország részére 1825. sept. 11-ére országgyűlést hívott össze.

E gyűlésről legyen elég annyit megjegyezni, hogy bár a codificatio terén reformokat nem idézett elő, mindazáltal a nemzet felébredése e gyűléstől dátálódik. Szelleme még nem birt a reformok regiojába hatolni, még folyvást csak a sérelmi téren foglalkozott: mind a mellett oct. 22-ről az unio kérdésében felirt, azt szorgalmazta, – s mint e gyűlés egyik momentumát megemlitjük azt, hogy a magyar academiának e gyűlés vetette meg alapját.

Itt kezdődik gr. Széchenyi István szereplése, e gyűlés alatt és után ébreszté fel az associatio szellemét, mi által aztán azon csodával határos eredményeket idézte elő, hogy a nemzet mint „legnagyobb magyart” siratta el.

Gr. Széchenyi pályatörése sokkal közelebb esik e korhoz, mintsem részleteznünk kellene; de különben is kívül esvén Erdély láthatárán, legyen elég „Erdély Széchényije,” a nagy reformator akkori barátja itteni fellépését és hatását rajzolnunk:

Egy férfi lépett fel Erdélyben, ki merész jelleme, menydörgő szónoklata, hatalmas tolla által csakhamar oly népszerűséget vivott ki magának, hogy mint egy Mirabeau nevét mindenki ismerte. E férfi b. Wesselényi Miklós, ki mint utóda az összeesküvéssel vádolt Wesselényi nádornak, mint fia a fennebb említett idősb Wesselényi Miklósnak, családi neve s feltűnő egyénisége által csakhamar ellenzéket teremtett, s ez ellenzéknek hosszasan vezérévé lön. S miután a kolozsmegyei gyűlésen azon akkor oly merész szavakat mondá, miszerint „eljött a tevés ideje”, a nép szemében mint szabadító állott. Mivel azon időben lapirodalom még nem létezett, megyegyűlésről megyegyűlésre járt, merész eszméinek szavakat adott; s hogy minden megyén és székely széken megjelen-

hessék, a nép maga kívánt eleget tenni azon törvénynek, mely a megyei szónoktól a megyén birtokot kívánt; nem csak, de hogy e dicsőségben mindenki részesülhessen, Marosszék egy telket a nép filléreiből vásárolt meg Makfalván, e telekre alapítá Wesselényi a makfalvi népiskolát.

Hogy az elveket, melyek Wesselényit vezették, az irányt, melyben haladott, az eszközöket, melyeket célja kivételére alkalmazott, megismerhessük: átvesszük szellemdus életirója azon sorait, melyekben őt, mint államférfit jellemzi:

„Wesselényi két országnak levén törvényhozója, ha politikájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarhonban követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben őt félreértjük vagy csak félig fogjuk fel.

Vezessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekítettebb rajzot nyújthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő a diétai jegyzőkönyvet s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Theresia korától kezdve egészen azon évekig, melyekben pártvezér volt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől buvárlott munkákban tüstént felötlött, azon elvitathatlan tény volt: hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-ik században nem hozott oly törvényt, mely ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából; ha pedig a polgári magánjogot s különösen a pörfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonosan mindinkább a politikai hatalom szabadkénye alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? ily kérdéseket sokszor kellett maga elébe megoldás végett föltenni oly egyénnek, ki mint Wesselényi, főként taglaló, bonczolató, szétszedő észszel birt.

A kor volt-e gyáva és bárgyu? vagy talán a megizmosodott burocratiának tagjai Mephistók, kiknek eszök egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertőztetésén és a szolgaság rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak daczára, komolyan nem hitte; mert a Bánfi György kormánya becsülteté, és a későbbi időkben is a hivatalnokok magánjelleme ellen több méltó panasz nem foroghatott fenn, mint más országokban.

Egyebütt kellett tehát a baj kutfejének lenni. Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden új törvény apasztja a közszabadságot és az alkotmányos lét tőkét, e kisdied ország helyzetében kereste.

Ő t. i. így okoskodott: Erdély alkotmánya a) a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyugszik szintén b) négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá c) a különböző rendek jogos igényeinek sulyegyenén. Összesen tehát tíz tömbje van a különváltó érdekeknek.

E tömbök közül hét (t. i. a négy vallás és három nemzet) számszerinti egyenlőséget kíván, – s a törvények szavai szerint méltán – még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti – s viszont méltán – a numericus mellőzetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét grupp tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra, s kölcsönös gyengítésre az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye alatt felszólítva? – Kétségkívül.

A más három grupp, t. i. a politicalai osztályok, (nemeség, polgárság, nép) szintén összeütőköznek fontos érdekekben; ámbár ezek befolyása nem levén számeqyenlőséghez szabva, több anomaliát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon oly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel alásülyesztő érdekösszegek nem kerekítettének ki az alapszerződések, és a historicalai jog utján, mint Erdélyben, azon kisdied tartományocskában, mely a legnagyobb öszhangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul tenni, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő cathegóriájából egy gruppot ignorált és a befolyásból teljesen kizárt. Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolta az oláh népet, melyről kimondatik, hogy csak eltüretni fog „usque ad beneplacitum principis

et regnicolarum” ámbár az oláhság a legtöbb számmal bir; b) a törvényes bevett vallások közé nem sorolta a görög keleti egyház tagjait, ámbár ezen hitűek száma szintén a legtöbb; e) a polgári osztályok közül – szintugy mint Magyarország – a misera plebsset, mely ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Ily fontszámra megmért és egyensúlyozott érdekek egyfelől, ily mérlegre sem vont és mellőzött érdekek másfelől, egy okos embernél sem költhették föl azon meggyőződést: hogy Erdély alkotmánya kősziklára van építve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogattathatik. Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolgotó talentum, szilárdnak azon állást, melyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az érdekletteknek kell folytonos iparral, naponként át meg átluggatni.

Az átluggatás, az irott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek egymást nagy ügyességgel gyöngítették, az „Alvincziana resolútiótól” kezdve, mely a leopoldi kötlevelet magyarázza, a Bethlenianum systhemán keresztül, mely az adót rendezi, a mádэфalvi véres demonstratióig, mely a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átluggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versenygések, Keresztesi cancellárságától b. Miske nyugalmazásáig, a XVIII-dik század elejétől Wesselényi Miklós föllépéséig, már annyira bevégezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét oly rossznak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyűlési tagoknak nem hozni absolutisticus irányu törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett, a kormány férfainak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létézik.

A fennebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutisticus irány, ha az institutioknak már említett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként constatirozta Wesselényi a Királyhágón tuli hely-

zeteket. Szerinte Erdély közjoga semmi étellel, önállósággal és alakító erővel többé nem birt. Erdélyen – az ő véleménye szerint – Erdély által törvényhozásilag segíteni nem lehetett. Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott az ő mathematicus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott problema minden corollariumait, s egy egész politicalai eljárást állított fel, melyhez az erdélyi viszonyok mérlegelésekor szoros következetességgel ragaszkodott.

Elvei valának a papiron levő, de az életből eltűnt és törvénytelenül kiteszított jogokat makacsul visszakövetelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationalis anyag fejthet a gyöngye Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedékenységről lehet szó, könnyebb egy régi és tiszta követelést megnyerni, mint egy új kívánságot, melynek megtagadása lelkiismereti váddal nem jár.

Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra nézve, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a császarak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárgygyá teszi, okvetlenül el fogja temetni.

Az új kérdésekben is – Wesselényi szerint – rettegni kell a törvényhozattaltól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilisatio követelése s más ily szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegenél fogva, csak beteg termékeket állithat elő, s új törvényei olyak leendenek, mint a mesében a tündérnőnek aranyalmái, melybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kívül a civilisatio és a korigény fényes máza, benn a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, t. i. a köznép sorsának javítására vonatkozó ügyeket, az urbértől az örökváltságig. Ily tárgyokban kész volt a törvényalkotásra; mert hitte, hogy a kormány e mezőn reactionarius irányt nem pár-

tolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédmező szerepét mondá magáénak.

Végre Wesselényi elve volt ostromolni a burocratiát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanusnak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartatnak; nem örvendeni, ha a választások által ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az ily kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek közkezelése majd semmit: miután Erdély mechanizmusa oly rossz, az erdélyi kormánytagok szerepe oly függő és alárendelt, a közigazgatás kerekai pedig úgy forgattatnak, hogy az egyén okvetlenül elviseltetik, s a leghűbb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a legrosszabb.

Sivár nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza. Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély mechanizmusa, ha forgattatik, rosznál egyebet öröhlessen.

Miként kívánt tehát segíteni a végpusztuláson? Egy mentőszert látott, t. i. a magyarhonnali egyesülést.”¹⁾

Ily elvek, ily nézetek vezették Wesselényit, miben az erdélyi ellenzék szintén osztozott. Mint láthatni, az elmélet nem annyiban reform, mint sérelmi politikára volt alapítva, minden reform törekvés egy eszmében központosult, az unio eszméjében.

Szechényi az 1827. máj. 19-én végződött posoni országgyűlés után eszméit az irodalom terére vitte: előbb megjelent a nemzet felrázására szánt, s radical reformokra előkészítő Hitel, – majd megjelent reformatori lángeszének legfényesebb kisugárzása, a Világ, – meg később a már reform kérdéseket névszerint kijelölő „Stadium” czimű munkája; alkotmányos életünk elavult szerkezetének nyílt hadat izent. Wesselényi e téren is követte Szechényit, a Stadiummal egy időben, 1833-ban megjelent „Balitéletekről” czimű munkája, mely bár Szechényi reformeszméit hiven osztja, s a megrögzött balvéleményeket hasonló kiméletlenséggel ostorozza, – mig Szechényi óvatosan került a kormány elleni megtámadásokat, addig

¹⁾ B. Kemény Zsigmond, Csengeri A.M. szónokok és statusférfiak. 156.

Wesselényi említett munkája a municipiumokat és népet a kormány ellen tüzelte, – s nagy munkájából a tömeg alig tanult meg egyebet végsorainál, hol a sóár magasságáról szólván, feljajdul, hogy az erdélyi nép a sóhegyek mellett „sótalan eszi izetlen kenyerét.”

Azonban, még ez időben a két nagy hazafi együtt haladt. Az 1830. sept. 8-dikára hívott posoni hongyülésen, hol Wesselényi legelőbb lépett fel a felső táblán, a vezérszónoki szerepet Szechenyi szívesen látta Wesselényi kezében: bár utjok már ekkor két felé volt válandó, Szechenyi reformatori óvatosságban, Wesselényi örök ostromlásban helyezvén taktikáját.

Az 1830-ki posoni gyűlés V. Ferdinándot, mint trónörököszt megkoronásván, s másik tárgyát az ujjonczszavazást bevégezvén, miután Erdély unióját s a partium visszakapcsolását feltűnőleg sürgette, azon megnyugtatóssal oszlott szét, hogy az 182⁵/₇-ki országgyűlésen kinevezett rendszeres bizottmányok munkálatainak tárgyalására legközelebb más országgyűlés fog egybehivatni. E gyűlés 1831. oct. 2-ára ki is hirdettetett, azonban a juliusi francia forradalom nyomán keletkezett lengyel forradalom iránt nyilvánult részvét, s a lengyelekre vitt tatároktól Európába hozott cholera miatt kiütött népzavarok következtében, a posoni országgyűlés csak is 1832. dec. 16-án jöhetett össze.

Wesselényi e gyűlésre is megjelent, s bár a felsőháznak volt tagja, az ellenzék vezérletét most is ő ragadta meg. S mindjárt a gyűlés kezdetén, kezét fogva az erdélyi földön született Kölcseyvel 1833. jan. 8-án, a partium visszakapcsolása ügyével kapcsolatban, Erdély unióját is szőnyegre hozák. Megkezdődött Magyarországon a dieta, mely Szechenyi nyomain a sérelmi térről, már a reformok terére csapott át.

Mig az anyaország ily phasisokon haladva, meglelte az ösvényt, mely a haladás felé már bizton vezetett: Erdélyben országgyűlés még folyvást nincs, az ország felett még mind kinevezett, s a kormány érdekében működő kormányi és megyei hivatalnokok tarták a gyeplőt kezökben. Wesselényi minden fenmaradt idejét Erdélyben töltvén, az ellenzék szervezé-

sét nagyban folytatta. Az ellenzéki szellem közönségessé lett. A kormányi hivatalnokok népszerűtlenné váltak. Wesselényi néhányad magával megyegyületről megyegyülésre járt. Az ugynevezett vándorló patrioták a megyegyületeken a megyei tisztek és a kormány eljárását rendszeres ostrom alá vették, az ország sérelmei iránt a fogékonyt mindenfelé felkölték. A kinevezett megyei tisztek elmozdíthatása tekintetéből tisztujtást, az ország sérelmei orvoslása végett országgyűlést követeltek.

Legelől Alsó-Fejérmegye ment, hol az ujabbkori Erdély legkitünőbb szónoka, b. Kemény Dénes, s a lángeszű és szerencsés szónok, Szász Károly jogtanár vezérkedtek. Azonban egy jelenet e szerepet csakhamar Kolozsmegyébe, illetőleg Kolozsvárra tette át.

Gróf Bethlen János, ki katonai s udvari cancelláriai rövid szolgálata után hazajött, s Beszterczen lakott, Kolozsvártt termett, s a megyegyületesen a főkormányiszéket, melynek csak az egy Strausenburg volt választott tagja, törvénytellennek s ezáltal olyannak nyilvánítá, mely a leopoldi diplomával s az 1791-ki törvényekkel szemben guny, – s felszólítá a megyét, határozná el, hogy mint ilyennek rendeleteit, kivéve azokat, melyek nélkül a rend felbomlanék, elfogadni nem fogja, – s egyszersemind feliratot javasolt a felséghez, melyben az országgyűlés mielőbbi összehívását kérelmezzék. Bethlen indítványai elfogadtattak. Merész felszólalása végig futá a hazát. A megyegyületesek Kolozs nyomdokaiba léptek. Bethlen János egyszerre az oppositio másik vezérének ismertetett el.

Wesselényi ez időben a posoni gyületesen levén elfoglalva, a vezérlet 1832- és 33-ban Bethlen kezébe esett, ki elismert mély belátása, óvatos eljárása s szervező talentumánál fogva a pártfegyelem szálait kezében öszpontosítá. ¹⁾

Szechenyi indítványára Magyarhonban és Erdélyben megnyiltak a casinók, a politikai discussiók a casinók termeiben uj tért nyertek. Ezek mellé Bethlen János Erdélyben egy egészen uj küzdhomokot fedezett fel, a reformatusok egyházi tanácsa gyületesit.

¹⁾ Bethlen J. Eletét I. Ujabbkori Ismeretektára. I. 552.

Hogyan lett ez politikai tusák színhelye, arra nézt fel kell említenünk, hogy alkotmányunk a három nemzet és négy bevett vallás teljes jogegyenlőségén nyugovék. S minthogy a katolikus vallás az osztrák birodalomban más vallásoknál több kedvezményekben részesült: Erdély minden jogegyenlőségi szép theoriák mellett is, ismét tapasztalni volt kénytelen, hogy hivatalnokai majdnem mind katolikusok voltak. Ebből következék, hogy az ellenzék, kivált az első időkben többnyire protestansokból, a kormánypárt pedig alig valami kivétellel, mind római hitűekből állván: a politikai küzdelmekbe vallásos szinezet, érdek és irány vegyüle. – Törvény szerint a püspökön kívül, a reformatusok egyházi főtanácsa többi elnökeinek az erdélyi főkormányzszék reformatus tanácsnokaiból kellett volna választatni. De azon egyetlen tanácsnok, ki az erdélyi főkormányzszéknél reformatus volt, hivatalánál fogva követelte az egyházi főigazgató tanácsnál az elnökséget. Az ellenzék e jogbitorlás ellen tiltakozott, mert a guberniumot nem ismerhette el törvényesnek, s ha szintén azt törvényesnek tekinthette volna is, csak oly elnök alatt kívánt gyűlést tartani, ki szózat többség által választatik e méltóságra. A főtanács e nézetét keresztül vitte, gr. Bethlen Jánost, ki a fő egyházi tanácsnál is vezére volt az ellenzéknek, szózat többséggel egyik elnökévé választá.

A szenvedélyes polemia, mely a megyei és egyházi tanácskozmányokon átzugott, a higgadtabb kedélyeket is magával sodorta. És a gyűlölet, mely főként a felső köröket a családéletben is két ellenséges táborra osztá: arra mutatott, hogy a pártok közt már oly nagy hézag támadt, melyet egyes eredményekkel többé betölteni nem lehet. Vagy a rendszernek s az azt képviselő egyéniségeknek kellett megbukni, vagy a kormánypártnak a hatalom segítségére vala szüksége, hogy a rend oly értelmezésben, mint általa vétetett, helyreállhasson. Bécsben az utolsó fogadtatott el, mire b. Wlasich Ferencz altábornagy és horvát bán teljes polgári és katonai hatalommal Erdélybe küldeték. 1833. mart. 24-én kineveztetvén, apr. 18-án Kolozsvárra érkezett. ¹⁾

¹⁾ Erd. Híradó 1833. 32. sz.

VI.

B. Wlasich, főherczeg Esztei kir. biztosok. Az 1834-ki diéta.

A főkormánysszékkal tartó conservativ párt gr. Bethlen Pálnál, az ellenzék gr. Kendeffy Ádámnál, a párt egyik kitünő szónokánál gyűléseit erre megújította. Az ellenzék, melynek látható fejei a Magyarországról nagyszónoki hirnévvel lejött b. Wesselényi Miklós és Kendeffy Ádám valának, b. Kemény Dénest, Zeyk Károlyt és Józsefet, b. Huszár Károlyt, b. Kemény Domokost, Szász Károly enyedi, Dózsa Elek m.-vásárhelyi jogtanárokat s az ellenzék több ismeretes tagjait Kolozsvárra értekezletre hívták meg.

Az oppositio mindenekelőtt azt a kérdést vetette fel, tudomásul vegyék-e b. Wlasich megérkezését, vagy ignorálják? B. Wesselényi és Kendeffy az ignorálás mellett küzdöttek; de mégis gr. Bethlen János azon mérsékeltebb nézete győzött: miszerint az udvarnak joga levén bár hány kormánybiztost kiküldeni, hogy a dolgokról referáljon, tehát a b. Wlasich állása törvényes; azonban, ha valamit rendel, az törvénytelennek tekintendő, minek engedelmeskedni nem kell.

B. Wlasich magát a conservativekkel és oppositioval egyaránt érintkezésbe tette. Az oppositio tagjai b. Wlasichsal csakhamar megértették, hogy az oppositio minden mondása, kívánata és cselekedete a hazai törvényeken alapszik; hogy nem ők, hanem a kormány és emberei léptek le a törvény teréről, s kivitték, hogy a királyi biztos az udvart ezen szellemenben tudósítá, s az országgyűlés összehívása mellett nyilatkozott.

B. Wlasich leküldésével a kormánynak nem kevesebb szándoka volt, mint, hogy az alkotmányt felfüggeszse, s a megyei gyűléseket korlát alá vesse. Azonban érintett szellemü nyilatkozata nem kevesebbet javasolt, mint egy országgyűlés összehívását, mely a kinevezés útján összealkotott főkormánysszéket választás alá fogná vinni, a kormánypárt megbuktatását készítné elő. A kormánypárt tehát fellépett... s csakhamar megjött a rendelet, hogy b. Wlasich Bécsbe menjen. – Félévi benmulatás után, 1833. nov. elején felment, – s többé vissza nem is tért.

B. Wlásich távozta után a conservatívek és oppositio, a polgárság és katonaság közt a viszony mind feszültebb lett, mit csakhamar még feszültebbé tett azon jelenet: hogy gróf Kendeffy Ádám, a 39 éves, majdnem a Wesselényi népszerűségével bíró pártvezér, szívének megszakadása következtében 1834. febr. 4-én hirtelen meghalt. S temetésénél tüntetések akartak lenni, mit azonban katonasággali ijesztetéssel nyomtak el.

Azonban e feszültség- és izgalmas állapotnak a véletlen csakhamar kifejezést adott. Pár nap mulva, febr. 11-én, éppen hushagyó kedden, délutáni öt óra tájt Kolozsvárt azon szokatlan hír futá be, hogy egy jogászt, mert a várda előtt pipáját szájából nem vette ki, az őrtanyára elzártak. E jogász Juhász Albert kincstári tanácsos Juhász egyik fia. E hirre a fiatalság kravalt idézett elő, a várda elé gyűlt a főpiacra, s követelék Juhász kiadatását. Szürkület állt be. A katonaság a zugó tömegre rátüzelt. Egy a tömegből b. Bornemisza legénye elesik, többen sebet kapnak. Megholt, megholt! hangzott minden ajkon. Besötétült. A piacot még nagyobb néptömeg lepte el. Az őrtanyát Kabos Ferencz, reform. jogász, vezérlete alatt meg akarák rohanni. Gr. Bethlen János, a higgadt ellenzéki főnök többed magával közéjük lépett, s figyelmezteté, hogy kiméeljék véreket, éltöket; várják be, míg b. Jósika Jánoshoz, a főkormányzók elnökéhez megy egy küldöttség élén. Id. gr. Bethlen János, b. Huszár Károly, b. Löwenthal, báró Wesselényi Farkas Jósikához mentek. Kabos F. addig tüzes szónoklatokat tartott. A tömeg alezredes Widakovich- s segédére akart rontani, mint a ki a lövést parancsolta. Azonba érkezik P. Horváth János, akkor huszár százados, Jósika veje, s mondja, hogy ipja beteg, de nevében becsületére fogadja, hogy elégtételt nyerendenek. Nekik most kell. Hogy szavoknak annál nagyobb súlyt adhassanak, Kabos vezérlete alatt az iskolákra rontanak, a kaput betörik, a bezárt ifjúságot magok mellé veszik.

Ez alatt a monostorutczán dragonyosok vágatnak be, a hidutczán a fellegvár gyalogórsége léptet. S mire az ifjúság a tanodától fáklya mellett a piacra ér, a szegleten felállított katonaságra bukkan. Uj lövés esett. Azért a tömeg a piacra

vonult, hol a tekintélyek felkérlik, oszoljanak el, mert mindenfelé fegyveresekkel fognak találkozni. Oszoljunk szét, de gyűljünk össze éjfélkor s tanácskozzunk! kiáltozák. De hol? A Kendeffy sirjánál, lön a határozat. Jókora, mert a fegyveres nép a tömegre rontott. Farkas kapitány a Jósika-ház előtt egy csoportra szuronyt segez. A csilapítók, gr. Bethlen János, gr. Mikes János, b. Huszár Károly, consiliarius Györfi Mihály és Bartha János, Rettegi Mihály megyei hivatalnok, s mások mintegy ötvenen e közben sebeket kaptak. A simnáli gyűlés elmaradt.

Másnap granatosok járkálák az utcákat. Gr. Dégenfeld Ottó és gr. Béli Ferencz Bécsbe indultak, ő felségéhez.

Harmadnapra a granatosok a gubernium rendeletére a várost elhagyák. Febr. 19-én Pidól olasz eredetű tábornok Kolozsvárra érkezett, átvette a Kolozsvár feletti parancsnokságot, s febr. 28-án egy polgári és katonai vegyes bizottság nyomozáshoz kezdett. ¹⁾

Hogy a békétlenkedéseknek véget vessenek, a megyegyűlések küldöttségeket neveztek ki az udvarhoz, kik kérjék az ország alkotmányos jogainak visszaadatását, kérjenek országgyűlést. De még mielőtt ezen deputatiók felérkeztek volna, már mart. 2-áról főherczeg Eszteri Ferdinánd gallicziai kat. és polgári kormányzó Erdélybe teljhatalmu kir. biztossá neveztetett ki, s apr. 8-án Kolozsvárra érkezett. ²⁾

Az országgyűlés máj. 28-ára szintén ki lett hirdetve. A mart. 18-án kelt kir. leirat, mely ezt tudtul adá, egyszersmind a királyi előadásokat is magában foglalta. Ezek szerint: a főbb kormányhivatalok törvényszerű betöltése, s az 1791-i országos bizottmányok reformmunkálatainak megvitatása, s változott körülményekhez alkalmazása, – mindenek előtt pedig az urbéri szabályzat tervének tárgyalása tüzetvén ki a törvényhozás működéseinek tárgyaiul, mindenki a legfeszültebb várakozással néz vala az országgyűlés elébe.

Mi a választásokat illeti, a magyar és székely törvényhatóságok, sőt a kormányzat nyomása daczára, több város is, az ellenzék soraiból választá követeit. Magok az ellenzék ve-

¹⁾ Kabos F. kézirati naplójából. ²⁾ Erd. Hiradó 1834. 227. 1.

zérei is jobbára törvényhatóságok követeivé választták meg magokat. Ezek sorában találjuk Udvarhelyszékről b. Wesselényi Miklóst, Alsó-Fehérből b. Kemény Dénest, Vizaknáról Szász Károlyt, Küküllőmegyéből gr. Teleki Domokost, Belső-Szolnokból Wéér Farkast, és több másokat, kik a mult évek küzdelmeiben magokat leginkább megkülönböztették, az alkotmány védelmében érdemet szerzettek. Gr. Bethlen Jánossal az ellenzék azon ballépést követteté el, hogy bár Kolozsme gyében megválasztatot, hogy az ellenzék szaporittassék, lemondatak: a királyi hivatalosak padjára ült, mely helyzetében az ellenzék vezérlésében kellő részt nem vehetett. A királyi hivatalosok közül a vezér b. Jósika Sámuel mellett, leginkább az utóbb mint regényiró ismeretes b. Jósika Miklós, Horváth István, s mások tüntek ki.

Az 1834-ki dieta a legfényesebbek egyike, ha a szónoklatokat tekintjük, de a legelhibázottabb, ha a kínálkozó alkalmak eszélyes fölhasználásáról s az eredményről ítéljük meg. E dietának feladata lett volna, hogy a kormányszék tagjainak megválasztása által Erdélynek törvényes és népszerű igazgatást adjon, melynek védszárnyai alatt az ország alkotmányos szabadsága helyreállittassék. Voltak, kik a törvénytelen tanácsosokat, vagy közülök legalább azokat, kikkel élesebb surlódásba jött a közvélemény, az Approbata értelmében, mint hűtleneket az országgyűlés biróiszéke elébe ohajták állittatni; de a mérsékeltebb rész elégnék láttá, ha a nemzet a választásokbóli kihagyatásuk által nyilvánítandja, hogy e férfiak, mert pártállást foglaltak el és az alkotmány megsemmisítésére munkáltak, a haza bizodalmát elvesztették. Mindamellert, hogy Wesselényi kereste a csattanós jeleneteket, Bethlen győzött, a követek számára adandó utasítási projectuma a megyéken keresztül ment.

Bár majd minden törvényhatóságban az ellenzék követjelöltjei lőnek megválasztva, midőn nyilvánosságra jött a kir. hivatalosok névlaistroma, megütközéssel látták, hogy a követikart majdnem háromszor felülhaladja azok száma, kiket az igazgatás nevezett ki a nemzet képviselőivel egy teremben szavazni és tanácskozni. Az udvar e lépése az erdélyi kormányszéknek tulajdonittatván, a gyanakodó kedélyeket még

nagyobb ingerültségbe hozta, a mérsékelt vélemények kelen-dőségét csökkenté. Ily surlódások közt érkezett el a rég várt országgyűlés kezdetének ideje.

A tagok megjelentek. Tanácskozásokhoz hozzá kellett volna fogni, de a kit a kormány a ház elnökének tekintett, a törvények szigorú értelmében nem vala elnök; az pedig, kit a rendek az elnöki székbe ültettek volna, azt a kormány nem ismerte el. A huszonhárom év óta várt országgyűlést, senki sem ohajtván mindjárt a megnyitáskor szétoszlatni, természetesen vala tehát összegyűlni és a kiegyenlítés módjáról gondoskodni.

De pártcsata nélkül ez is lehetlen vala. Mert Erdély három nemzetből állott, mely egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a követek számára nézve alig tették a magyarok negyedrészt; a székelyek alig felét; továbbá a szászok közül csak három vagy négy nemessé emelt család tagjaiból lehetett királyi hivatalosokat teremteni, és a székelyek is a magyarokkal e részben a versenyt szintén ki nem állhatták. Kérdés vala tehát: minő gyűlésen történjék az elnöki ügy felett az előleges vitatkozás. Volt t. i. minden nemzetnek nemzeti gyűlése, és volt egy közös nemzeti gyűlés. Az egyik az előleges tanácskozmányokban a curiatim votum, a másik az országos ülésben is használt személyes szózatolás eszméjét foglalta magában. Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart. A kormánypártnak sem látszott ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek. A kitűzött órára a követek, s többen a királyi hivatalosak közül a kormányszék udvarára siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett. Nehány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve volt. Az ajtó zárva. Kinyitást sürgettek, de egy arc sem mutatkozott. Wesselényi döngetni kezdé az ajtót. A botrány növekedvén, a tartományi cancellár egy küldött által tudatá, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, melyet diplomaticus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében, nem fog kinyitattni.

Wesselényi a helyszínén a cancellár tettét éles bírálat alá vette. A hangulat ingerültté vált. A mérséklett ellenzék

sokat veszített a terrenumból, Wesselényi sokat nyert. Végre is gr. Nemes Ádám elnökségébe közösen beleegyeztek, s megkezdődött a tanácskozás.

A tanácskozmányokat az ellenzék részéről három ragyogó szónok, b. Wesselényi Miklós, b. Kemény Dénes és Szász Károly együtt vezették. Eleinte Szász és a mérseklett irány, utóbb Wesselényi és a radical párt került feljül, s kísértették a tömeg ovatioi által. A kormánypárt részéről b. Jósika Sámuelnek, a kormánypárt nagy talentumu vezetőjének, mondhatni egyedül kellett sikra szállani. E pártnak vezére kitünő volt, katonasága keveset ért. S bár Jósika, mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politikus az ellenfélnél tekintélylyel birt, és mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is közbecsüléssel állt, – mind keveset nyomott: mert követői gyakran bajba hozák. A kormánypártnak a dolgok ily állásában győzni alig volt lehetséges, legfelebb tisztességes visszavonulásokról lehetett szó.

Azonban a bécsi ministerium engedékenységre hajlandó nem volt, a kolozsvári kormányzék pedig megszokván uralkodni, nem ohajtott oly kiegyenlítést, mely a hivatalban levő személyek nagy részének feláldozásába került volna. Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlójának adott lendületet.

Ily bajjóslatok mellett alakult meg e gyűlés: már előre sejteni lehetett, hogy legfelebb az ellenzéki szellem felélesztése lesz a végeredmény. A mint megnyilt, a kir. előadások rendje szerint, a kormányzék s más főhivatalnokok választásához kellett volna fogni. A rendek azonban a közjogi sérelmeken kivánták kezdeni; jun. 26-án végzést alkottak, hogy míg a megrendített alkotmányos élet helyre nem fog állittatni, a királyi előadások tárgyalásához fogni nem lehetvén, csak is országos elnököt s ítélőmestereket válasszanak, hogy amaz a gyűlés elnökségét, ezek jegyzőségét vezetvén, a ház megalakulhasson.

A választás megtörténvén, a jelöltek neveit kísérő feliratban a fennebbi végzést a felségnek következő határozott szavakban terjeszték fel: „Tudjuk ugyan – mond egyebek közt a felirat – hogy a dietai tárgyalásokat az 1791-ki 11-ik

törvényczikk a kir. előadásokkal rendeli megkezdetni, de kebelünket szomoru sorsunk tartja elfoglalva; és midőn alkotmányunkat sarkaiból kiforgatva, az ország alaptörvényeit megingatva, s a kormányzék törvényes tagjainak teljes hiányában magát országgyűlésünket lényeges állásától megfosztva látjuk: mielőtt a királyi előadások tárgyalásához foghatnánk, minden gondjainkat hazánk alaptörvényeinek s alkotmányának helyreállítására, alkotmányos létünk szilárdítására kénytelenítettünk fordítani.” S e felirattal a sérelmeket lajstromba szedvén, szintén felküldötték.

A királyi válasz azonban, mely a sarkalatos hivatalnokok megerősítését meghozta, újabb keserőséggel tölté el a rendek kebelét: nemcsak mivel említést sem tett a felterjesztett sérelmek orvoslásáról; hanem azért is, mivel az országos elnökségre felterjesztettek közül egyáltalában nem a közbizalom által kijelölt egyéniséget, hanem N o p c s a Eleket, ki a szavazatoknak alig birta egyharmadát, nevezte ki országos elnökké.

A rendek tehát aug. 7-ről újabb felirat által jelenték ki fájdalukat; panaszt emeltek a felett, hogy bár huszonhárom év óta először volt alkalmuk sérelmeiket felterjeszteni, kérelmek válasz nélkül hagyatott; azt sem mulaszták el megjegyezni, hogy a legkevesebb szavazattal kijelölt N o p c s a Elek elnökké neveztetésében választási joguk csorbitását látják. Minthogy azokban a dolgon többé változtatni nem lehetett, magokat új elnökük alkotmányos eljárása iránt az által kívánták biztosítani, hogy a beigtatáskor neki, valamint a megválasztott ítélőmestereknek is, új esküformát szabtak elejökbe. Az eset nem vala szokatlan, a 91-i hongyülésen is megtörtént: a királyi biztos mindazáltal a választottaknak új esküforma mellett foglalni el hivatalaikat, megtiltá.

Mindezekből fájdalmasan tapasztalván a rendek, hogy sérelmeik tömege nemcsak nem kevesbül, sőt az országgyűlés alatt szemök láttára ujjakkal is szaporodik; más részről pedig látván azt is, hogy a királyi biztos e gyűlés alatt minden dolgaik folytatását nehezíti, s lehetlen, hogy a haza várakozásának kötelességök szerint megfeleljenek: a királyi biztos főherczeg Esztei Ferdinánd értesítése nélkül küldöttséget ne-

veztek ki, mely felmenvén, sérelmeiket fiui bizalommal személyesen terjessze a felség elé. Egy újabb felterjesztésben különösen kiemelik, hogy a személy- és vagyonbátorság meg van ingatva, – az által, hogy a cancellária magát a főkormány-széken felül tette, a perfolyam meg van nehezítve, – felho-zák, hogy a külföldre utazás tiltva, s a katonaság alá vont székelység gyermekei iskoláztatása korlátolva van, – hogy a hivatalok betöltésében a vallásbeli egyenlőség nem tartatik, hogy a görög hitűek ellen türelmetlenség üzetik, – hogy a tisztujítás elnyomatott, – a katonaság féláron élelmeztetik, s többek közt a só drágaságát is felhozzák.

A küldöttség sept. 4-én, utasítását tizenkét pontban megkapván, felindult. Az országgyűlés folyamában több heti szü-net állott be. Mindent a felségtől reméltek. Azonban e bizal-mas lépés sem termé meg az ohajtott gyümölcsöt. A királyi biztos a fejdelem előtt is utjokat állá. A király honn nem le-vén, oct. 3-án Brűnben fogadá őket, de nem mint ország-gyűlési küldöttséget, hanem csak mint hú alattvalókat. A fel-iratot átvevén, gr. Bethlen Jánost, Szász Károlyt s máso-akat magán kihallgatáson fogadván, válaszáat későbbre igéré. Az ügyet Metternich herczegnek Bécsben szintén előadák; s ha volt a küldöttségnek némi sikere, többet alig számithatunk, mint, hogy b. Jósika János, főkormány-széki elnök oct. 16-n nyugalmaztatott.

A követeknek vigasz nélküli visszatértük után a rendek-hez kir. leirat érkezett, mely a választott hivatalnokok meg-hiteltetésére készített új esküformát visszavetvén, azokat a régi szerint rendelé feleskettetni. Ez november elején heves vitát idézett elő: a rendek a leiratban lázasztással, ujításvágy-gyal, munkátlansággal vádoltatván, e vádat nem vélték el-hallgatandóknak. Nehogy azonban az országgyűlés megalakul-hatását tovább is gátolni látszassanak, az országos elnököt és ítélőmestereket a 91-ki esküforma szerint végre meghitelgették.

A ház megalakulván, a királyi hivatalosokra fordult a vitatkozás; mert a mellett, hogy a mint vitaták, a lajstrom a boritékba be nem fér, oly egyéniségek is találtattak köztök, kiket az ellenzék törvényes kellékekkel felruházva nem hitt. Még folyt a vita, midőn újabb királyi leirat érkezett, mely a

rendekeket ismételve sürgette, hogy a többi választásokat is megtegyék, s a kir. előadások többi pontjait is tárgyalják. Azonban e leirat, a helyett, hogy sérelmeiket orvosolja, egyebek közt azon súlyos váddal terhelé őket: „hogy a törvényes szabadság bitangolt neve alatt annak megfertőztetésére, s minden jó rend felforgatására mellékes uton törekednek.”

E passus a kedélyeket új ingerültségbe hozta. „Ha a kormány állítása szerint léteznek oly veszedelmes emberek – mondá e vádra 1835. jan. 17-én tartott beszédében Wesselényi – sem illő, sem helyes ily asszonyos rágalmazással támadni meg azokat, – kötelessége a kormánynak az ilyeket a törvény lángfegyverével üldözni, sujtani. Mint az országgyűlési majoritás tagja, merem a magam s polgári hitsorsosim nevében felszólítani a kormányt, álljon elő törvényes bizonyítványokkal; s ha csak egy van közülünk, kit azon fekete vádaknak legkisebbike is igazán érhet, készek vagyunk érte mindnyájan lakolni: de a vád nem nehányakat, hanem egész majoritást, s magát az országgyűlést is éri; mert az indítvány, melyet a többség elfogad, nem egyé, vagy némelyeké, hanem az országgyűlésé. Így tehát országgyűlésünkön az a vád, hogy „törvényes szabadság színe alatt minden jó rendet fel akar forgatni.” T. K. R! jó rend felforgatása szándékával, vagy is pártosság s revolutio szándékával országgyűlést vádolni szintoly képtelenség, mint sértő, s nem szabad. Csak országgyűlés az és fejdelem, honnan revolutio nem ered. Egyes személy, vagy kevesek vétkei törekvései borították már az országot lángba; elcsábított vagy elkeseredett nép duló haragja a pusztítás átkát birodalmokra terjesztheti; zabolátlan katonaság hány polgári alkatmányt forgatott már fel, s mennyi tronust nem fertőztetett már uralkodók kiontott vérével? – Nép zsirján hizott aristocratia, s dölyfös olygarkák öldöklő belső háboruknak lettek már számtalanszor okai; s fejdelmek rossz tanácsosinak hibái, s vétkei által hozatott nemzetek közé bizonynal annyi zavar, s roskadt össze annyi királyi szék, mint a más említett módokon mindössze. Egyedül országgyűlés az, s a fejdelem, midőn ezzel együtt létezik, honnan rendbontás nem eredhet. Mert mind az rend, a mit a törvény állít fel; mind az pedig, a mit fejdelem és ország együtt tesz, törvény.” Ezek

után szónok áttérvén azon eszmére, hogy a kormány nem áll az országgyűlés felett, hanem mellette, hogy nem a fejdelem adott az országnak lételt, hanem az ország a fejdelemnek: a kormány fenyegetéseit visszaautasítá.

Hasonló erélylyel s bátorsággal, egyező értelemben szól-
tak még Szász Károly, gr. Teleki Domokos, b. Kemény Dénes, b. Jósika Miklós és gr. Lázár József. Mire aztán a rendek, – bár a királyi biztos a kir. előadások tárgyalását feljelentésseli fenyegetődzéssel sürgeté, oly végzést alkottak, miképen „hódoló tisztelettel kéri, és fiui bizodalommal várják, hogy ő felsége is az országgyűlésben a megoszlott törvénytevő hatalom részesét, s az által önmagát tisztelvén, annak rá nem illhető vádaktóli kegyes megkimélésével önméltóságát megtartani s öregbiteni méltóztatik.” Kéri egyszersmind az e végzés nyomán készült feliratban: taszitsa el önmagától önhasznukat leső rosz tanácsadóit, és boldogitsa atyai bizodalomával hű népe képviselőit.

A rendek ezzel a sarkalatos tisztségek választásának folytatásához fogtak, az elvi kérdések felett folytak a viták, mire jan. 29-én Wesselényinek egy ujabb fellépése következett be.

Wesselényi már a posoni gyűlésen át akarta vinni, hogy a rendek a kormány beleegyezése nélkül a naplót kinyomas-
sák; azonban az erőszak pártolásra nem találván, ugy vállalkozott Kossuth Lajos, a kézirati országgyűlési tudósítások szerkesztésére. Indítványát itt is megtévén s határozatba hozatván, – mire akadályokba ütközött, könyomdát vásárolt, azt szállásán felállittatá, s az első ivet kinyomatván, az említett napon azt a ház asztalára tette. Mire hivatalnokok szálltak ki, a nyomdát lefoglalák.

Ezen eset nagy ingerültséget idézett elő. Wesselényi a censura e mellékutoni eltörlésével magát az országgyűlést is meglehető zavarba hozta, mert a sajtószabadság és a könyomdának tetszés szerinti használata, mind oly kérdések valának, melyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak, s alig voltak többé különválaszthatók. A mérsékleti véleményüek jól látták, miként a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által, fennálló sajtótörvények nélkül dekretalni akkor, midön a birodalom más részeiben a censura teljerejében állott.

Hogyan meneküljenek tehát a zavarból? Kettő állott előttök: vagy Wesselényi pártolása által az országgyűlést bezáratni, vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzékét két pártra szakítani, s magokat a lehető népszerűség vesztésnek kitenni. Azonban, egy nem épen várt esemény kimenté őket a zavarból.

Febr. 6-án nyolcz óra körül az utczaszögleti falragaszok tiz órára országos ülést hirdettek. Tömegben gyűlt a nép a kormányszék, mint országház udvarára, s elfoglala a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratait. A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülőhelyeikhez érkezn. Egy harsány éljen Wesselényi jövetelét jelentette. Kevéssel utána megérkezett az elnök is, s látható zavarral arczán, a gyűlést megnyitotta. Ekkor kezdett terjedni a hir, hogy Bécsből leirat érkezvén, a város kapui katonasággal vannak ellátva. Az országos elnök a jegyzőkönyv felolvasása után, semmi hatást sem vadászva, a felség leiratát olvastatá fel, mely az országgyűlés szellemét szigoruan kárhoztatá, – az alkotmányt felfüggeszté, minden polgári és katonai hatalmat Esztei főherczeg kezében öszpontosított, – az országgyűlést feloszlottnak nyilvánítá, – s a törvényhozás tagjait komolyan inté, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

E leirat felolvasása után N o p c s a E. odahagyá elnöki székét: az országgyűlés ily szokatlan felszólítása ellen minden felszólalás hasztalan volt. Ugyan ez időben a főkormányszék is össze volt gyűlve, az országgyűlés feloszlatása tudtára adatván, rendelet olvastatott, melyben megiraték, hogy a kir. biztos teljhatalommal ruháztatott fel minden tisztviselöt letenni, s cselekedni mindent, mit jónak lát, – tudtul adatott egyszersmind, hogy a megyei gyűlések szintén be vannak tiltva.

A Wesselényi szabadelvü szónoklatai, s bölöni Farkas Sándor „Északamerikai utazása” által felvert remények, ábrándok után a csalódás kétszeres volt. Az ellenzék le volt verve, a győzelmesek felemelték fejüket. A befogatásokróli hir mind jobban terjedt. A követek nagyrésze tiltakozni akart, de mintegy égésnél, mindenki készülődéssel volt elfoglalva.

Másnap, febr. 7-én délben Esztei főherczeg teljpompával

a guberniumba kocsizott. A tanács a lépcsőzet alján fogadta, honnan a mellék személyzet sorai közt haladott el. S az osztrómállapotszerű kormányzást megkezdette.

A consiliariusok s a főispánok ugyan az napon az öreg gr. Haller István, b.-szolnoki főispánhoz gyültek, s Zeyk Dániel b. Kemény Ferencz főkormányzékai tanácsosok – Ugron István tordai, gróf Haller László küküllőmegyei, gr. Degenfeld Ottó közép-szolnoki, b. Bánfi László krasznai, b. Bánfi Ádám kolozsmegyei főispánok, Mara József aranyosszéki főkirálybíró, egy beadványt szerkesztettek, melyben hivatalaikról lemondottak; mi febr. 18-dikán az udvartól elfogadtatott. Helyökbe hajlékonyabb férfiak lőnek kinevezve.

Febr. 8-án Wesselényi is elindult. Posonba sietett, hogy magát a felsőházi tagság védelme alá vonja. Az esketés ellen azonnal megkezdett, s megidézttetett, hogy a királyi táblán személyesen megjelenjen.

Ily zilált helyzetben találta Erdélyt I. Ferencz mart. 2-n bekövetkezett halála.